

Regeringens proposition

1984/85: 130

om kvinnornas villkor på arbetsmarknaden

beslutad den 28 februari 1985.

Regeringen förelägger riksdagen vad som har upptagits i bifogade utdrag av regeringsprotokoll för de åtgärder och det ändamål som framgår av föredragandens hemställan.

På regeringens vägnar

OLOF PALME

ANITA GRADIN

Propositionens huvudsakliga innehåll

I propositionen redovisas uppgifter om kvinnornas villkor på arbetsmarknaden. Med hänsyn till förändringarna på arbetsmarknaden förordas åtgärder i syfte att förstärka kvinnornas ställning, bl. a. mot bakgrund av förslag från dataeffektutredningen och av erfarenheterna av den s.k. 10-miljonerskampanjen för fler kvinnor till industrin. För fortsatt projektverksamhet föreslås sammanlagt ca 15 milj. kr. för budgetåret 1985/86, varav 10 milj. kr. tidigare äskats under social-, utbildnings- och arbetsmarknadsdepartementens huvudtitlar.

Utdrag
ARBETSMARKNADSDEPARTEMENTET PROTOKOLL
vid regeringssammanträde
1985-02-28

lärvarande: statsministern Palme, ordförande, och statsråden Lundkvist, Feldt, Sigurdson, Gustafsson, Leijon, Peterson, Boström, Bodström, Göransson, Gradin, Dahl, R. Carlsson, Holmberg, Hellström, Thunborg, Wickbom

Föredragande: statsrådet Gradin

Proposition om kvinnornas villkor på arbetsmarknaden

1 Inledning

Det råder i dag bred politisk enighet om jämställdhetsmålen. Det finns en rad offentliga och enskilda organ i det svenska samhället som, vart och ett inom sitt område, arbetar för att förverkliga dessa mål. Utvecklingen under framförallt 1970-talet har inneburit att kvinnorna definitivt befäst sin position på arbetsmarknaden. Fortfarande är dock kvinnors och mäns villkor i samhället alltför olika. I arbetslivet tar sig detta uttryck bl. a. i att kvinnor och män har skilda arbetstider, arbetar i skilda branscher och inom skilda yrken. Denna uppdelning är särskilt påtaglig i ett internationellt perspektiv där Sverige annars utmärks av en mycket hög kvinnlig förvärvsfrekvens. En utveckling i riktning mot en mindre delad arbetsmarknad pågår dock. Det finns emellertid en påtaglig risk att denna utveckling nu kan komma att ske i en betydligt långsammare takt om inte särskilda åtgärder vidtas. Jag ser i huvudsak tre skäl för denna bedömning.

För det första innebär datoriseringen av arbetslivet att många arbeten där kvinnor nu finns kommer att rationaliseras bort. För det andra leder den minskade kommunala och statliga expansionen till att antalet nyanställningar inom den offentliga sektorn inte blir lika omfattande som hittills. Den ökning av kvinnors förvärvsfrekvens som skedde under 1970-talet berodde till stor del på den kommunala expansionen. För det tredje kommer omstruktureringen av industrin att innebära ökade krav på inte minst teknisk utbildning av arbetskraften. Detta kan komma att ytterligare försvåra kvinnornas möjligheter att bryta in på hittills mansdominerade yrkesområden.

Mot denna bakgrund är det nödvändigt att vidta särskilda åtgärder för att förbättra kvinnornas villkor på arbetsmarknaden.

Med stöd av regeringens bemyndigande tillkallade dåvarande chefen för arbetsmarknadsdepartementet den 1 december 1978 en kommitté (A

1978:05) med nio ledamöter för att utreda datateknikens effekter på produktion och arbetsliv. Kommittén antog namnet dataeffektutredningen. Den 9 september 1982 fick utredningen genom tilläggsdirektiv i uppdrag att bl. a. försöka belysa hur kvinnors situation i arbetslivet påverkas av data-tekniken.

Dataeffektutredningen har i sitt slutbetänkande (SOU 1984: 20) Datorer och arbetslivets förändring föreslagit ett åtgärdsprogram för kvinnor i samband med datoriseringen. Programmet föreslås omfatta informations-spridning, utvecklings- och utbildningsprogram, särskilda insatser för att förverkliga jämställdhetavtalen, lokala projekt (t. ex. datastugor) samt utrednings- och forskningsinsatser om kvinnors arbetsmarknad i samband med att ny teknik införs.

I prop. 1982/83: 150 (AU 30, rskr 394) med förslag till slutlig reglering av statsbudgeten för budgetåret 1983/84 m. m. (kompletteringspropositionen) aviserades en kampanj i syfte att få industrin att tidigarelägga ett kommande rekryteringsbehov och att utbilda för kommande behov av kvalificerad arbetskraft. För kampanjen anslogs 100 milj. kr. för budgetåret 1983/84. Av dessa medel avsattes 10 milj. kr. till en delkampanj för att öka kvinnornas intresse för arbete och vidareutbildning inom industrin (den s. k. 10-miljonerskampanjen). Kampanjen genomfördes av arbetsmarknadsdepartementet i samråd med arbetsmarknadens parter.

Jag kommer i det följande att redovisa dels erfarenheterna av 10-miljonerskampanjen, dels mina överväganden i anslutning till dataeffektutredningens förslag om åtgärder för kvinnor. Dataeffektutredningens förslag i övrigt bereds f. n. i regeringskansliet.

Chefen för civildepartementet kommer senare att för riksdagen presentera riktlinjerna för det fortsatta arbetet för jämställdhet mellan kvinnor och män i statsförvaltningen i en proposition om den statliga personalpolitiken.

Som underlag till föreliggande proposition har en promemoria utarbetats inom arbetsmarknadsdepartementets jämställdhetssekretariat. Promemorian behandlar den delade arbetsmarknaden, könsskillnader i utbildningen och förutsättningar för kvinnors förvärvsarbete.

Promemorian bör fogas till protokollet i detta ärende som *bilaga 1*.

Dataeffektutredningens betänkande har remissbehandlats. En förteckning av remissinstanserna och en sammanställning av deras yttranden, vad avser det av utredningen föreslagna åtgärdsprogrammet för kvinnor i samband med datorisering bör fogas till detta protokoll som *bilaga 2*.

Jag har under beredningen av de frågor som nu skall behandlas samrått med cheferna för social-, finans-, utbildnings-, arbetsmarknads-, industri- och civildepartementen samt med statsråden Göransson och R. Carlsson.

2 10-miljonerskampanjen och dataeffektutredningen

2.1 10-miljonerskampanjen

Delkampanjen "Fler kvinnor till industrin" genomfördes i arbetsmarknadsdepartementets regi under budgetåret 1983/84. Kampanjen skulle vara ett led i en mer långsiktig strategi med målsättningen att bredda kvinnornas arbetsmarknad, och den skulle utformas så att möjligheter gavs till stor lokal variationsrikedom. En referensgrupp med företrädare för arbetsmarknadens parter svarade för uppläggnings- och genomförandet av kampanjen. Kampanjen har bedrivits över hela landet och har haft tre olika huvudinriktningar, nämligen åtgärder för att påverka flickors utbildnings- och yrkesval, datautbildning för kvinnor och rekryterings- och vidareutbildningsåtgärder i arbetslivet. Härutöver har ett antal projekt med motsvarande inriktning genomförts för invandrarkvinnor. Samtliga projekt har redovisats och diskuterats vid länsvisa uppföljningskonferenser, där frågan om hur vunna erfarenheter kan integreras i de berörda parternas normala verksamhet spelat en viktig roll. En slutrapport om kampanjen sammanställs inom arbetsmarknadsdepartementet. I det följande redovisas de viktigaste delarna av kampanjen.

För att påverka flickor till otraditionella utbildnings- och yrkesval har samtliga tekniska högskolor inom en ram av 3 milj. kr. genomfört projekt i syfte att i ökad utsträckning rekrytera kvinnliga elever. Åtgärderna har varierat mellan de olika högskolorna men i regel innefattat dels informationsåtgärder av kvinnliga teknologer i grundskola/gymnasieskola, dels möjligheter för flickor att på högskolorna ta del av pågående verksamhet. Besöken på högskolorna har i en del fall kombinerats med industribesök.

Högskolorna har också vänt sig till lärare i tekniska och naturvetenskapliga ämnen på högstadiet och gymnasiet samt till syo-funktionärer. Ett par högskolor har haft utbildning/information i data och teknik för flickor under helger och lov och därvid mött ett oväntat stort intresse.

Sammanfattningsvis visar erfarenheterna från de tekniska högskolorna på behovet av informations- och utbildningsinsatser inte bara till elever utan också till framförallt lärare i naturvetenskapliga ämnen, tekniklärare och syo-funktionärer för att dessa bättre skall kunna tillgodose flickornas behov och förutsättningar inom det tekniskt-naturvetenskapliga området. De modeller för temastudier, teknikverkstäder, studiedagar, lärarhandledningar m. m. som utarbetats inom kampanjen och som finns tillgängliga vid respektive högskola utgör en god grund för ett fortsatt arbete.

LO, TCO och SAF har tillsammans disponerat 1 milj. kr. för information på grundskolans högstadium i fem län av kvinnor i manliga yrken. Speciellt utbildade skolinformatörer (kvinnliga s. k. "brytare") har informerat flickor i grundskolan.

Fredrika-Bremer-Förbundet har i samma län genomfört föräldrainformation inför flickornas utbildnings- och yrkesval. Klass- och föräldramöten anordnades med medverkan av skolinformatörerna.

Lärarhögskolan i Växjö har inlett ett arbete med nya modeller för teknikämnet, bl. a. kurser som skall vara attraktiva för flickor genom att exempelvis kombinera språk och teknik.

Effekten av insatser som syftar till att påverka yrkes- och utbildningsval kan ofta ses först på lång sikt. Berörda skolor, elever och lärare har emellertid inte bara visat ett stort intresse och hög aktivitet i de genomförda projekten utan fortsätter i flertalet fall med en verksamhet i kampanjens anda.

Många lokala projektledare/medarbetare pekar också på vikten av att tidigt föra in teknikämnet i undervisningen och understryker att flickors och pojkars intresse för teknik bör uppmärksammas redan i förskolan.

Datoriseringen i arbetslivet innebär inte bara att traditionellt kvinnoarbete tas över av datorerna utan också att kvinnorna många gånger får svårare att hävda sig i konkurrensen på arbetsmarknaden. Mot denna bakgrund initierades inom kampanjens ram en rad *datautbildningsprojekt riktade till kvinnor*.

Kvinnor på industriarbetsplatser i Sandviken, Stockholm och Umeå har genom uppsökande verksamhet rekryterats till studiecirkelar i datateknik. Studiecirkelarna, i vilka ingick enbart kvinnliga deltagare, har anordnats av Arbetarnas bildningsförbund (ABF) och Tjänstemännens bildningsverksamhet (TBV). Många av kvinnorna arbetade skift. På några arbetsplatser har samtliga kvinnor deltagit i utbildningen. I ett par av företagen har detta varit den mest omfattande satsningen på personalutbildning någonsin.

Andra datautbildningsprojekt har inneburit vidareutveckling av datastugeverksamhet, internatutbildning för invandrarflickor och invandrarkvinnor.

Totalt har 1,3 milj. kr. satsats på datautbildningsprojekt. I utvärderingen av dessa projekt påpekar många kvinnor värdet av att utbildning inom vad som anses vara ett manligt ämne getts i rena kvinnogrupper. Den enkönade gruppen tycks många gånger ha varit en förutsättning för kvinnornas deltagande. Tillströmningen till datautbildningsprojekten har överträffat de flesta förväntningar, varför en viss brist på utbildade lärare gjort sig kännbar. Många datacirkeldeltagare har uttalat intresse för fortsatt datautbildning.

Den tredje inriktningen inom kampanjen "Fler kvinnor till industrin" avsåg *rekryterings- och vidareutbildningsåtgärder i arbetslivet*. I samarbete med länsarbetsnämnder, utvecklingsfonder, företag och forskningsråd har en rad aktiviteter genomförts till en sammanlagd kostnad av 2,5 milj. kr. Ett tjugotal projekt har genomförts med målsättningen att öppna nya utvecklingsvägar för kvinnor i ofta mindre kvalificerade befattningar. Ett par projekt har riktats till arbetslösa kvinnor. Flera projekt har haft inslag

av datautbildning. Projekten i denna del har visat en mycket stor bredd, från orienteringskurser till kvalificerad utbildning i elektroteknik och robotteknik. Drygt 500 kvinnor har deltagit. Flera projekt har haft inslag av självförtroendeträning. Som exempel på andra projekt kan nämnas vidareutbildning i svenska, matematik, engelska och data för kvinnor med enbart folkskoleutbildning, uppsökande verksamhet för att informera bl. a. arbetslösa kvinnor om teknisk utbildning samt varvad teoretisk/praktisk utbildning till el/tele/robottekniker av flickor i Trollhättan. Dessa flickor ges fast anställning efter genomförd treårig utbildning. I ett projekt har arbetslösa kvinnor vid besök på småföretag informerat om kvinnors arbetsmarknadssituation, arbetsmarknadspolitiska medel m. m., för att underlätta framtida rekrytering av kvinnlig arbetskraft.

Erfarenheterna från dessa projekt är överlag positiva, men det betonas i ett par slutrapporter att enstaka projekt under en kortare tid inte kan ge samma resultat som ett mer långsiktigt arbete. Tidsbegränsade kampanjer har dessutom ofta den svagheten att det blir för kort planerings- och förberedelsestid för berörda företag och organisationer. Å andra sidan kan de tidsbegränsade projekten initiera verksamhet på längre sikt och genom en ofta intensiv pressbevakning ge impulser till förändringar i många andra sammanhang.

Tidigare genomförda försök där man sökt rekrytera kvinnor till otraditionella arbeten har visat stora skillnader mellan kortsiktiga och långsiktiga resultat. De goda resultaten på kort sikt har inte visat sig bestående utan kvinnorna har efter en tid återgått till mer rutinbetonade arbetsuppgifter. I rapporterna påpekas också att det är väsentligt med ett mera långsiktigt uppföljningsarbete med möjligheter att vid en senare tidpunkt gå in med ytterligare stödåtgärder.

Slutligen riktade sig vissa projekt uteslutande till *invandrarkvinnor* för att förbättra deras möjligheter att få arbeten med teknisk inriktning eller mer kvalificerade befattningar. Här deltog framförallt arbetslösa invandrarkvinnor.

Genom kampanjen "Fler kvinnor till industrin" har 46 000 flickor/kvinnor på mer än 100 orter i landet berörts direkt av verksamheten. Förutom central och lokal projektledning har ca 3 200 lärare, 3 000 föräldrar, 800 företag och 600 skolor varit engagerade i arbetet. Massmedia har ägnat kampanjen stor uppmärksamhet.

En av kampanjens målsättningar var att påbörja ett förändringsarbete eller stimulera en redan pågående verksamhet. Utvärderingen av kampanjen visar att denna målsättning nåtts i flertalet fall. Resultatet har inte bara blivit viktiga insatser för enstaka kvinnor eller grupper av kvinnor under en begränsad tid utan en reell förstärkning av det mer långsiktiga arbetet för jämställdhet på arbetsmarknaden.

Flera projekt har nu övergått från att vara försöksverksamhet till att bli en del av ett reguljärt arbete. Detta har många gånger möjliggjorts genom

omprioriteringar av befintliga resurser. Den utvärdering av kampanjen som har genomförts inom arbetsmarknadsdepartementet visar emellertid att behovet av fortsatta insatser i kampanjens anda är stort. En varaktig förändring kräver ofta stimulans och uppföljningsinsatser under en längre tidsperiod.

2.2 Dataeffektutredningen

Dataeffektutredningens förslag berör en rad samhällssektorer och spänner över flera departements ansvarsområden. I 1985 års budgetproposition (prop. 1984/85: 100 bil. 12 s. 45–49) redovisas hur förslagen i betänkandet behandlas inom regeringskansliet. Beträffande utredningens förslag till åtgärdsprogram för kvinnor hänvisar chefen för arbetsmarknadsdepartementet till den kommande propositionen om kvinnornas ställning på arbetsmarknaden.

Dataeffektutredningen behandlar i sitt slutbetänkande (SOU 1984: 20) Datorer och arbetslivets förändring framför allt datoriseringens effekter för sysselsättning och arbetsmiljö. Utredningens förslag avser i första hand det arbetsmarknadspolitiska området. Utredningen understryker behovet av en regional spridning av den nya tekniken liksom åtgärder som gör den tillgänglig för små och medelstora företag. I förslagen betonas att krav på en god arbetsmiljö i vid bemärkelse måste beaktas när ny teknik införs. Vidare föreslår utredningen åtgärder inom utbildnings- och forskningsområdet. Utredningen betonar att särskild uppmärksamhet bör riktas mot grupper, som direkt kan komma att beröras av den strukturförändring i samhället som datoriseringen innebär.

Dataeffektutredningen fick genom tilläggsdirektiv år 1982 i uppdrag att särskilt studera kvinnornas arbetsmarknadssituation i samband med datorisering. I samband härmed utarbetades en sekretariatsrapport (Ds A 1983: 9) Kontorsautomation och kvinnors framtida arbetsmarknad.

Utredningen har funnit att kvinnor, särskilt lågutbildade kvinnor med rutinarbetsuppgifter inom såväl industrin som på kontoren, riskerar att påverkas negativt av den omställnings- och anpassningsprocess som den tekniska utvecklingen i kombination med den könsuppdelade arbetsmarknaden kan ge upphov till under de kommande åren. Enligt utredningens bedömning måste kvinnorna ges reella möjligheter att anpassa sin arbetsmarknadssituation i samband med att ny teknik införs. Risken att bli arbetslös är annars påtaglig. Enligt ett räkneexempel av utredningen skulle sålunda arbetslösheten till följd av datoriseringen kunna beröra uppåt 100 000 kvinnor inom en period av tio–femton år.

Mot denna bakgrund föreslår utredningen att ett särskilt åtgärdsprogram utformas för att underlätta denna omställnings- och anpassningsprocess. Inom ramen för detta program bör bl. a. beaktas vikten av att kvinnorna kan tillgodogöra sig de möjligheter som den nya tekniken skapar både till nya arbetstillfällen och ett rikare arbetsinnehåll. Åtgärdsprogrammet före-

slås bli utformat av en till arbetsmarknadsdepartementet knuten grupp med företrädare för arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), skolöverstyrelsen (SÖ), jämställdhetsombudsmannen (JämO), SAF, LO, TCO och SA-CO/SR. Programmet föreslås bl. a. innehålla information till kvinnor om ny teknik med exempel på god teknikanvändning.

I anslutning till den av utredningen i annat sammanhang föreslagna regionala utvecklingsverksamheten och "strukturomvandlingsutbildningen" föreslås att särskilda utvecklings- och utbildningsprogram för kvinnor utformas i samband med datorisering.

Utredningen föreslår också att särskilda insatser görs inom t. ex. data- och elektronikbranschen för att följa upp och förverkliga jämställdhetsavtalen mellan arbetsmarknadens parter samt jämställdhetslagens bestämmelser om aktiva åtgärder för jämställdhet i arbetslivet.

Vidare understryks behovet av riktade insatser på datautbildningsområdet och andra områden i form av lokalt initierade och genomförda projekt i samtliga län. Som exempel nämner utredningen datastugeprojekt, data-läger, temadagar, tekniklaboratorium, teknikverkstad och pilotprojekt. Studieförbund, läns skolnämnder och länsarbetsnämnder nämns som lämpliga samarbetspartners och föreslås utnyttja de av utredningen föreslagna resurserna för regionala utvecklingsprogram.

Slutligen menar utredningen att ett åtgärdsprogram bör innehålla insatser för forskning och utredning om kvinnors arbetsmarknad i samband med att ny teknik införs. En sådan forsknings- och utredningsverksamhet bör bl. a. omfatta områden som sysselsättning, arbetsuppgifter, arbetsorganisation m. m.

Utredningen menar att åtgärdsprogrammet till en del skall kunna finansieras med befintliga medel inom det ordinarie jämställdhetsarbetet samt av utredningen i andra avsnitt föreslagna resursförstärkningar. Behov av särskilda medel bedöms dock föreligga för information till kvinnor om ny teknik och för lokal projektverksamhet. Utredningen föreslår att 4 milj. kr. per år avsätts under en fyraårsperiod för genomförandet av åtgärdsprogrammet.

3 Föredragandens överväganden

3.1 Allmänna utgångspunkter

Möjligheterna för både kvinnor och män att ha ett eget arbete och en egen inkomst är en grundläggande förutsättning för jämställdhet. I Sverige förvärvsarbetar kvinnorna idag i nästan lika hög utsträckning som männen vilket är unikt i västvärlden. På mindre än 20 år har enförsörjarfamiljen nästan försvunnit och tvåförsörjarfamiljen – eller ensamförsörjarfamiljen – blivit normen i vårt land. Detta har möjliggjorts genom ett medvetet reformarbete inom olika samhällssektorer. En majoritet av alla förvärvsar-

betande kvinnor arbetar inom den offentliga sektorn. Utbyggnaden av en tjänstesektor i offentlig regi har emellertid inte bara skapat arbete åt en stor mängd kvinnor utan har också skapat de praktiska förutsättningarna för många andras förvärvsarbete. Barnomsorg, äldreomsorg och goda kollektiva kommunikationer är exempel på nödvändiga förutsättningar för Sveriges internationellt sett höga kvinnliga förvärvsfrekvens.

Det råder i dag bred politisk enighet om jämställdhetsmålen. En rad offentliga och enskilda organ i samhället arbetar var och en inom sitt område för att förverkliga dessa mål. Fortfarande är dock kvinnors och mäns villkor i samhället alltför olika. I arbetslivet tar sig detta uttryck bl. a. i att kvinnor och män arbetar i skilda branscher, i olika yrken och med olika lång daglig arbetstid. En väsentlig uppgift för jämställdhetsarbetet är därför att verka för en arbetsmarknad som inte är uppdelad i en manlig och en kvinnlig del utan en där kvinnor och män istället deltar i alla delar av arbetslivet på samma villkor och med lika möjligheter.

Många kvinnor har svårigheter att kombinera förvärvsarbete med god omsorg om barnen. Detta gäller inte minst för kvinnor med små barn. En generell förkortning av den dagliga arbetstiden med målet sex timmar per dag skulle förbättra villkoren. Många löntagare prioriterar också, enligt tillgängliga undersökningar, en sådan förbättring av levnadsstandarden framför en ökad konsumtion. En åtgärd som har stor betydelse är den möjlighet som föräldraledighetslagen ger småbarnsföräldrar att förkorta sin arbetstid med ersättning för inkomstbortfall. Det är angeläget att denna rättighet, som framför allt utnyttjas av småbarnsmödrarna, fördelas mer jämlikt mellan föräldrarna.

Utvecklingen mot jämställdhet på arbetsmarknaden har gått snabbt under den senaste femtonårsperioden. Kvinnorna har nu definitivt befestat sin position på arbetsmarknaden. Det finns emellertid en påtaglig risk att 1970-talets positiva utveckling mot ökad jämställdhet inte utan vidare kommer att fortgå. Dataeffektutredningens bild av datoriseringens möjliga konsekvenser för många traditionella kvinnoarbeten inom industri, service och framför allt kontorsarbete understryker behovet av omedelbara offensiva åtgärder. Enligt utredningen är risken annars påtaglig att de grupper kvinnor, som idag av varierande anledningar har en svag ställning i arbetslivet, i framtiden kommer att drabbas av arbetslöshet.

Under 1970-talet kunde både den stora gruppen nytillträdande kvinnor på arbetsmarknaden och en stor andel av dem som genom omstruktureringar av näringslivet tvingades söka nya arbeten beredas sysselsättning inom den snabbt växande offentliga sektorn. Då denna tillväxt nu sker i en mer långsam takt kommer dessa grupper inte i samma utsträckning som tidigare kunna beredas arbete inom den offentliga sektorn. Detta kan bli kännbart för många kvinnor vars traditionella arbetsuppgifter i den privata sektorn tagits över av datorer. Inom industri och privat tjänstesektor väntas däremot en ökad efterfrågan på kvalificerad arbetskraft. Såväl de

kvinnor som idag befinner sig på arbetsmarknaden, som de som befinner sig i utbildning, har emellertid en förhållandevis svag ställning i konkurrensen om arbetena inom dessa sektorer. Deras utbildning och arbetslivserfarenhet hänför sig framför allt till vård- och servicesektorn.

Även många s. k. traditionella mansjobb väntas försvinna. Många industribranscher står inför stora omställningar på grund av överkapacitetsproblem, omstruktureringsbehov och tilltagande internationalisering. En följd av en minskad industrisysselsättning kan bli ökad konkurrens från männens sida även vad gäller de kvinnodominerade arbetena i den offentliga sektorn.

Konkurrensen om de tillgängliga arbetena inom industrin kommer samtidigt att öka. Utbildningskraven höjs också successivt, och enligt bl. a. dataeffektutredningens bedömning kommer utbildning inom traditionellt manliga områden som teknik och data att bli alltmer utslagsgivande.

Mot denna bakgrund framstår flickornas traditionella val inom hela utbildningssystemet som än mer betänkligt. Hittills har dessa val alltför ofta lett till lågavlönade kvinnoarbeten med begränsade utvecklingsmöjligheter. Fortsätter flickor att välja på samma sätt som nu, är risken påtaglig att utbildningen för många kommer att leda till väsentliga svårigheter med åtföljande perioder av arbetslöshet och härigenom allvarliga konsekvenser för samhällsekonomin. Den välbehövliga begåvningsreserv som flickorna utgör tas också dåligt tillvara.

Mot denna bakgrund anser jag att åtgärder måste vidtas över ett brett område. Den genomförda 10-miljonerskampanjen visade, att mycket goda resultat kan uppnås genom särskilda projektinsatser. Jag föreslår därför att ytterligare projektmedel avsätts för ett fortsatt arbete med i huvudsak samma inriktning och uppläggningsform som 10-miljonerskampanjen. Projektverksamheten bör utformas i samarbete med bl. a. arbetsmarknadens parter.

3.2 Åtgärdsprogram

Dataeffektutredningen föreslog i sitt slutbetänkande att ett särskilt åtgärdsprogram skulle utarbetas för att stärka kvinnornas ställning i den förestående omstruktureringsprocessen på arbetsmarknaden. Många av de insatser utredningen föreslog har prövats inom ramen för 10-miljonerskampanjens arbete. Tyngdpunkten i kampanjen var att identifiera sådana områden där man med en smärre förändring eller förstärkning av ett befintligt arbete kunde rikta insatser mot kampanjens verksamhetsområde; förändrat utbildningsval för skolflickor, datautbildning för kvinnor och rekryterings- och vidareutbildningsåtgärder för kvinnor, ofta i mindre kvalificerade befattningar.

Kampanjens arbete kom att ge resultat på i huvudsak två sätt. För det första fick en mängd flickor och kvinnor del av kampanjens aktiviteter. Det

gavs såväl information om arbetsmarknaden och dess förutsättningar som stöd till att bättre kunna anpassa sig till en förändrad arbetsmarknadssituation. För det andra gav kampanjen stimulans och inspiration till ett förändrat arbetssätt i myndigheter och organisationer. Många som tidigare inte uppmärksammat jämställdhetsfrågorna fick genom kampanjen en nödvändig kunskap både om andra myndigheters och organisationers jämställdhetsarbete och vad som kunde uträttas inom det egna verksamhetsområdet.

Erfarenheterna från kampanjens samarbete mellan myndigheter på regional nivå ledde till att regeringen i december 1984 gav samtliga länsstyrelser i uppdrag att genom samverkan med länskolnämnder och länsarbetsnämnder stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden.

Syftet med uppdraget är att länsstyrelserna genom sitt samordnande planeringsansvar i ökad utsträckning skall uppmärksamma att åtgärder vidtas på regional nivå för att stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden. Vidtagna och planerade åtgärder på regional och om möjligt även lokal nivå skall redovisas och en analys med ett långsiktigt perspektiv skall genomföras. Arbetet skall avrapporteras, dels i samband med länsstyrelsernas prognos för befolknings- och sysselsättningsutveckling, som avlämnas till regeringen i mars 1985, dels i samband med den länsrapport, som skall lämnas till regeringen i oktober 1985. En uppföljning av arbetet skall sedan fortlöpande ske inom ramen för det regionala utvecklingsarbetet.

Arbetet med läsuppdraget är nu i full gång. Det har emellertid kommit till min kännedom att det nödvändiga statistiska underlaget för denna typ av analyser många gånger uppvisar brister i fördelningen på kvinnor och män. Detta gäller särskilt statistiken på kommunnivå och industrins sysselsättningsstatistik. Jag anser det därför angeläget, att statens industriverk i samråd med statistiska centralbyrån ägnar denna fråga särskild uppmärksamhet i syfte att uppnå ett förbättrat statistikunderlag.

Jämställdhetsarbetet bör även fortsättningsvis i huvudsak bedrivas inom ramen för det ordinarie arbetet i myndigheter och organisationer. Jämställdhetsplaner och jämställdhetsansvariga på olika nivåer ger numera goda förutsättningar för att ett sådant arbete skall kunna utvecklas på ett effektivt och målinriktat sätt. De goda erfarenheterna av lagen (1979: 1118) om jämställdhet i arbetslivet samt JämO:s verksamhet bör också nämnas i detta sammanhang. Särskilda projektmedel kan emellertid, vilket 10-miljonerskampanjen har visat, på ett effektivt sätt bidra till en nödvändig vidareutveckling av jämställdhetsarbetet.

Beträffande det fortsatta projektarbetet kommer detta att spänna över ett något bredare område än 10-miljonerskampanjen. Mycket av den verksamhet som inleddes under kampanjen har nämligen nu inlemmats i det löpande arbetet och kommer att fortgå utan stöd av särskilda projektmedel. Inom vissa verksamheter, som inte direkt berördes av kampanjverksamheten, har man å andra sidan uppmärksammat områden, där ett be-

gränsat projektarbete skulle kunna ge goda resultat. Jag kommer därför, utifrån helhetsperspektivet att förbättra kvinnornas villkor på arbetsmarknaden, föreslå projekt inom en rad olika områden från förskolan till alla nivåer i arbetslivet. Jag övergår nu till att ange vissa riktlinjer för projektmedlens användning.

Förskola

Flickor och pojkar uppmuntras mer eller mindre medvetet att redan tidigt utveckla olika sidor i sin personlighet. Redan när eleverna börjar i lågstadiet är deras attityder till könsrollerna grundlagda. De flickor, som senare i skolundervisningen väljer en teknisk inriktning på sina studier, har ofta ett handikapp i förhållande till jämnåriga pojkar på grund av sämre allmänna teknikkunskaper.

I förskolan finns möjligheter att ge barnen erfarenheter och kunskaper som på sikt kan bidra till att förändra det traditionella könsrollsmönstret. I statsbidraget till den kommunala barnomsorgen har avsatts 30 milj. kr. per budgetår för lokalt utvecklings- och förnyelsearbete inom barnomsorgen. Regeringen fördelar dessa medel. För att stimulera flickors och pojkars intresse för teknik kommer ca 3,3 milj. kr. av dessa medel att avdelas för projekt med inriktning på området teknik i förskolan.

Syftet är att barnens naturliga nyfikenhet för teknik skall stimuleras innan de traditionella könsrollsmönstren lägger en hämsko på flickornas teknikintresse. Jag förutsätter att kommunerna ansöker om medel till sådana projekt.

Grund-, gymnasie- och högskola

Sedan början av 1970-talet har ett aktivt arbete utförts kring jämställdhetsfrågorna i skolan. SÖ har bl. a. genomfört flera större projekt i syfte att stödja, stimulera och utveckla skolornas verksamhet på jämställdhetsområdet. Under det senaste året har t. ex. SÖ i samarbete med andra myndigheter och organisationer tagit fram en tipskatalog med exempel på insatser som kan stimulera flickor att välja tekniska yrkesområden. I läroplanen för grundskolan betonas också mycket starkt skolornas ansvar för att bidra till en jämnare könsfördelning vid utbildnings- och yrkesval, samt för att ge alla oberoende av kön samma möjligheter till utbildning. I många kommuner pågår också ett intensivt utvecklingsarbete i syfte att förändra såväl arbetsformer inom grundskolan, valen till högre utbildning, som stöd till flickor som valt otraditionellt. Trots detta finns det emellertid fortfarande stort behov av insatser för att förbättra jämställdheten inom utbildningsväsendet. Efter samråd med chefen för utbildningsdepartementet och statsrådet Göransson förordar jag därför, att ytterligare åtgärder vidtas för att skolan skall ge flickor och pojkar bättre möjligheter att utbilda sig efter intresse istället för efter kön.

I 1985 års budgetproposition (prop. 1984/85: 100, bil. 10 s. 154) har statsrådet Göransson föreslagit att särskilda medel, 2,7 milj. kr., anvisas för teknikkurser för flickor i årskurs 8 och 9. Kurserna skall riktas till flickorna inför valet av gymnasielinje i syfte att påverka deras val av studieväg i gymnasieskolan och öka deras möjligheter att skaffa sig utbildning och praktik inom andra delar av arbetsmarknaden än den traditionellt kvinnliga. Främst bör intresset för teknik stimuleras.

Erfarenheter visar att flickors förmåga att tillgodogöra sig kunskaper inom det tekniskt-naturvetenskapliga området kan öka om undervisningen sker i grupper med enbart flickor. Enligt hittills gjorda erfarenheter är det av särskild betydelse att flickor praktiskt får pröva vad det innebär att studera på en yrkesteknisk gymnasieskoleutbildning, t. ex. att arbeta med maskiner och apparater under kunnig ledning.

I några kommuner har under de senaste åren, i regel med stöd av särskilda medel, anordnats teknikkurser och datakurser för flickor under sommaren mellan årskurserna 8 och 9. Erfarenheterna från dessa kurser är goda. Många flickor har anmält intresse. Lärare och elever som deltagit har gett positiva omdömen om kurserna och flickornas intresse för teknik och teknisk utbildning har ökat.

De föreslagna kurserna bör ingå som en del i den av mig förordade projektverksamheten för att underlätta flickornas val till tekniska utbildningar i gymnasieskolan.

Jag har med tillfredsställelse noterat att en särskild arbetsgrupp för jämställdhetsfrågor nyligen har inrättats inom SÖ. Arbetsgruppens uppgift är att stödja skolornas jämställdhetsarbete och i första hand att öka flickornas intresse för utbildningar inom den tekniskt-, naturvetenskapliga sektorn samt att stödja de flickor som söker otraditionella utbildningar. SÖ kommer i detta arbete att särskilt beakta de goda erfarenheter som vunnits i 10-miljonerskampanjen.

Skolan måste också på ett bättre sätt ge de kvinnliga eleverna och deras föräldrar förebilder för otraditionella yrkesval. Den försöksverksamhet med kvinnor som informatörer i skolorna som genomfördes av SAF, LO och TCO under 10-miljonerskampanjen gav mycket goda erfarenheter. SÖ bör med utgångspunkt i dessa erfarenheter tillsammans med arbetsmarknadens parter, pröva möjligheterna att inom ramen för de resurser som fördelas till skolinformation sprida och utveckla denna verksamhet ytterligare. Möjligheterna att stimulera otraditionella utbildnings- och yrkesval bör även beaktas vid utarbetande av information direkt till elever och föräldrar och vid de obligatoriska föräldrasamtalen i grundskolan.

Ökad uppmärksamhet måste också ägnas frågan hur flickor resp. pojkar behandlas i skolan. Forskning visar på att flickorna generellt sett får mindre tid och uppmärksamhet än pojkarna och att de möter negativa attityder i grupper som domineras av pojkar. Det är bl.a. viktigt att läromedel och undervisningsmetoder utformas med större hänsyn till flic-

kornas erfarenheter och referensramar. I fort- och vidareutbildningen för skolans personal bör dessa aspekter särskilt uppmärksammas.

Syo-funktionärer har en nyckelroll när det gäller att förmedla arbetslivs-information till eleverna. Det är angeläget att i deras vidareutbildning och arbetslivskontakter ge systematisk information om vikten av ett vidgat utbildnings- och yrkesval för flickorna.

Den praktiska arbetslivsorienteringen (prao) har stor betydelse när det gäller att ge eleverna kontakt med för dem otraditionella yrkesområden. För att förbättra prao-verksamheten har särskilda medel anslagits för utbildning av de handledare som skall ta emot eleverna på arbetsplatserna. I utbildningen skall otraditionella yrkesval särskilt behandlas. I årets budgetproposition föreslås dessutom särskilda medel till löntagarorganisationerna för att stimulera rekryteringen av handledare. Såväl i rekryteringen av handledare som i handledareutbildningen är det angeläget att jämställdhetsaspekterna ges en mer framskjuten plats.

Jag anser mot denna bakgrund att nya modeller bör prövas på lokal nivå för vidareutbildning av lärare, syo-funktionärer och skolledare i jämställdhetsfrågor. Projektmedel bör därför ställas till förfogande, särskilt för sådan verksamhet som syftar till att integrera jämställdhetsaspekterna i den ordinarie undervisningen, framför allt inom det tekniskt- naturvetenskapliga området.

Genom medvetna insatser riktade till flickor inför deras linjeval i gymnasieskolan har en ökning av andelen flickor på de tekniska linjerna kunnat noteras i flera kommuner. Generellt sett är dock fortfarande de allra flesta gymnasielinjer starkt dominerade av det ena könet. Endast på sju linjer är fördelningen i huvudsak jämn, dvs. vardera könet är representerat till minst 40%.

Själv ser jag med särskild oro på att de flickor som trots allt gör otraditionella utbildningsval uppenbarligen möter mycket stora problem i gymnasieskolan. På några linjer är det i det närmaste hälften av dessa flickor som avbryter sin utbildning. Projekt bör därför genomföras i syfte att ge särskilt stöd till de flickor som väljer otraditionellt i gymnasieskolan.

Jag anser det härutöver särskilt angeläget att närmare få belyst de långsiktiga effekterna av de insatser som görs för att öka flickornas val av teknisk utbildning. Jag anser därför att man på några orter bör följa dessa flickors studier i gymnasieskolan och därvid utröna i vilken utsträckning olika stödinsatser kan öka flickornas möjligheter att fullfölja sina otraditionella studieval. SÖ bör därför av regeringen ges ett särskilt uppdrag att utvärdera och följa upp verksamheten i dessa avseenden i några kommuner. I uppdraget bör också ingå att dra slutsatser och successivt inlemma verksamheten i det omfattande försöks- och utvecklingsarbete som pågår i gymnasieskolan, bl.a. med anledning av propositionen (1983/84: 116) gymnasieskola i utveckling. Jämställdhetsaspekterna bör på så sätt naturligt kunna präglade och inrymmas i hela detta försöks- och

utvecklingsarbete. I uppdraget till SÖ bör också ingå att, inom ramen för det ansvar som åvilar den statliga skoladministrationen när det gäller att förnya gymnasieskolan, löpande initiera projekt med den inriktning jag här har beskrivit.

Vidare bör, inom ramen för projektverksamheten, ett antal länskolnämnder ges möjlighet att, bl. a. utifrån 10-miljonerskampanjens erfarenheter, utarbeta ett samlat program för det fortsatta jämställdhetsarbetet i skolan. Ett sådant program bör omfatta insatser såväl i grundskolan som i övergången till gymnasieskolan och åtgärder inom gymnasieskolan.

Jag anser slutligen att den verksamhet som bl. a. de tekniska högskolorna bedrivit för att öka rekryteringen av flickor till högre teknisk utbildning även fortsättningsvis i särskilda fall bör kunna stödjas med särskilda projektmedel.

Arbetslivet

För att förstärka insatserna för särskilt utsatta kvinnogrupper på arbetsmarknaden kommer jag att avsätta särskilda projektmedel för insatser för sådana kvinnor som riskerar arbetslöshet eller försämrade arbetsförhållanden i samband med att ny teknik införs. Särskild uppmärksamhet bör därvid riktas mot främst kontorsanställda kvinnor.

I 1984 års kompletteringsproposition (prop. 1983/84: 150 bil. 4) föreslogs försöksverksamhet med breddatautbildning. Hittills har ca 60% av deltagarna i denna utbildning varit kvinnor. Grundutbildningen skall följas av en vidareutbildning. Jag kommer med uppmärksamhet följa könsfördelningen i denna vidareutbildning då tidigare erfarenheter visar att kvinnoandelen ofta minskar vid mer kvalificerad utbildning. Erfarenheterna från de dataprojekt som genomfördes av studieförbunden inom 10-miljonerskampanjen bör därvid tas tillvara och vidareutvecklas.

Jag vill i detta sammanhang också nämna de s. k. förnyelsefonderna, som föreslås inrättade i företagen (prop. 1984/85: 8) om förnyelsefonder m. m. I samband med årsredovisningen för år 1985 skall viss avsättning göras till ett s. k. förnyelsekonto. Medlen på kontot får tas i anspråk för utbildning av de anställda samt för forskning och utvecklingsarbete. Utbildningen skall beslutas gemensamt av företag och fackliga organisationer. Jag vill erinra om att chefen för finansdepartementet i propositionen påpekar att särskild uppmärksamhet bör riktas mot de grupper som ofta inte kommer i fråga för personalutbildning, t. ex. kvinnor.

För särskilt utsatta grupper på arbetsmarknaden har annars de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna som vidtas av AMS den avgörande betydelsen. AMS har under år 1984 antagit ett nytt program för jämställdhet mellan kvinnor och män. Styrelsens ambition är enligt programmet att arbetet för jämställdhet skall gå som en röd tråd genom verksamheten. Jag noterar med tillfredsställelse att arbetsmarknadsverket på ett målmedvetet och systematiskt sätt verkar för jämställdhet på arbetsmarknaden och att

man på alla nivåer (centralt, regionalt och lokalt) har särskilt utsedda personer som skall svara för att ett jämställdhetsarbete verkligen bedrivs.

Jag vill i detta sammanhang peka på att kvinnor, trots att de utgör hälften av de arbetslösa, inte får del av de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna i samma utsträckning som männen. De åtgärder som vidtas fungerar vidare i ringa utsträckning som pådrivande när det gäller att vidga kvinnornas arbetsmarknad. Enligt min mening bör således, i högre utsträckning än f. n., riktade insatser till kvinnor genomföras inom ramen för de arbetsmarknadspolitiska åtgärderna i syfte att motverka den underrepresentationen av kvinnor som nu föreligger. Jag anser, att en målsättning bör vara, att såväl beredskapsarbeten som rekryteringsstöd kommer kvinnor till del i en omfattning, som motsvarar deras andel av de arbetslösa. Ansträngningar måste också göras för att motverka det traditionella yrkesvalet inom arbetsmarknadsutbildningen liksom vid anvisningen av beredskapsarbeten.

För arbetsmarknadsutbildning (AMU) i företag gäller f. n., som en av fyra alternativa bidragsgrunder, att utbildningen riktas till underrepresenterat kön. Varken denna bidragsgrund eller dess föregångare, det s. k. jämställdhetsbidraget, har utnyttjats i annat än mycket ringa utsträckning. Enligt min mening är detta oroväckande. Jag anser att ökade ansträngningar bör göras för att bryta det traditionella yrkesvalet inom arbetsmarknadsutbildningen. Jag avser att ställa särskilda projektmedel till förfogande för att utarbeta modeller för ökad användning av arbetsmarknadsutbildning riktad till anställda, som vill utbilda sig till ett yrke, dominerat av det motsatta könet.

Lämpliga åtgärder för att öka kvinnoandelen inom de mansdominerade utbildningarna inom AMU bör också övervägas i samband med den föreslående omorganisationen av AMU (prop. 1984/85: 59) om ny organisation av AMU. Jag har erfårit att till den särskilda utredare, som skall lämna förslag om AMU:s organisation, kommer att knytas en särskild referensgrupp med denna uppgift.

Arbetslösheten bland ungdomar har genom verksamheten i de s. k. ungdomslagen kunnat nedbringas väsentligt. Majoriteten av deltagarna i lagen är flickor och dessa flickor är framförallt sysselsatta med vård- och servicearbeten inom den offentliga sektorn. Flickorna har efter arbetet i ungdomslagen svårare än pojkarna att finna ett arbete på den reguljära arbetsmarknaden. Denna utveckling innebär en påtaglig risk för att flickorna vänjs vid en traditionellt kvinnlig arbetsmarknadssituation med ett deltidsarbete inom vårdsektorn. Verksamheten inom ungdomslagen måste därför i högre utsträckning inriktas på att vidga flickornas yrkesval. De jobb-sökarklubbar, som föreslagits i budgetpropositionen (prop. 1984/85: 100, bil. 12 s. 105–115) för att ge ungdomar möjlighet att metodiskt söka arbete, bör i viss utsträckning kunna utformas som särskilda klubbar för flickor.

Kvinnor med otraditionella yrkesval möter många gånger särskilda svårigheter. Kvinnor som börjar på mansdominerade arbetsplatser söker sig ofta tillbaka till traditionella kvinnojobb, antingen i form av mindre kvalificerade arbetsuppgifter på samma arbetsplats eller till andra sektorer av arbetsmarknaden. Jag anser det därför väsentligt att åtgärder kan utformas också inom arbetslivet för att stödja framförallt nyanställda kvinnor på otraditionella arbeten. Med stöd i bl. a. de medbestämmandeavtal om jämställdhet som tecknats på de tre stora avtalsområdena (SAF-LO/PTK, kommunal och statlig sektor) och Kooperationens förhandlingsområde bör sådana projekt kunna initieras t. ex. i form av stödgrupper eller studiecirkelverksamhet.

På de arbetsplatser där kvinnor rekryterats till otraditionella arbeten bör också åtgärder riktas till arbetsledare och chefer. Även här anser jag det vara väsentligt att genom projektverksamhet utarbeta lämpliga program. Denna verksamhet bör också ligga väl i linjen med de träffade jämställdhetsavtalen.

För att öka rekryteringen av kvinnor till mansdominerade arbetsplatser bör också företagsinriktade projekt genomföras. Syftet bör vara att genom rekryteringsinsatser eller förändringar av arbetstider eller arbetsorganisation stimulera kvinnor att söka otraditionella arbeten.

Jag vill i detta sammanhang också nämna att det i reglerna för det regionalpolitiska stödet sedan år 1974 stadgas att minst 40% av vardera könet skall rekryteras vid en företagsexpansion, om stöd skall lämnas. Direkt könskvotering, som villkor för samhällsstöd, finns endast inom regionalpolitiken. Jag anser det vara väsentligt att utvärdera effekterna av denna könskvotering. Detta är en naturlig arbetsuppgift för statens industriverk.

De samlade erfarenheterna från projekten som syftar till att stärka kvinnornas ställning vid valet av otraditionella arbetsuppgifter bör tillvaratas av den arbetsgrupp som jag, efter samråd med chefen för industridepartementet, avser att tillsätta. Arbetsgruppens uppgift skall vara att göra en särskild analys av kvinnornas villkor i samband med industrins förnyelse. Gruppen bör härvid ta del av de erfarenheter som gjorts av de tekniska högskolorna i deras arbete för att öka rekryteringen av flickor till högre teknisk utbildning. Arbetsgruppens arbete skall redovisas och diskuteras i de rådgivande organ som är knutna till industridepartementet, såsom det näringspolitiska rådet, det tekniskt-industriella rådet samt det regionalpolitiska rådet.

Kvinnor som egna företagare har blivit allt vanligare under senare år. De regionala utvecklingsfonderna fyller en viktig uppgift för de mindre och medelstora företagen inom framförallt tillverkningsindustrin. Trots att de kvinnor som etablerar sig som egna företagare framförallt har sin verksamhet inom servicesektorn, vill jag understryka fondernas ansvar för de

kvinnliga småföretagarna och betona att fonderna i viss utsträckning även har möjlighet att stödja verksamhet inom tjänstesektorn.

I detta sammanhang vill jag också peka på den kooperativa företagsformen som en möjlighet för dem som vill etablera en egen rörelse. Regeringen inrättade år 1984 det kooperativa rådet som bl. a. skall utgöra en kontaktyta mellan regeringen och Kooperationen. Rådets främsta uppgift är dock att stimulera utvecklingen av såväl befintlig som ny kooperativ verksamhet. Fördelarna med den kooperativa företagsformen är att den ger delaktighet i produktion och ägande, vilket ofta efterfrågas av kvinnor. En möjlighet att arbeta kooperativt är att kvinnor med enskilda firmor låter dessa bilda en ekonomisk förening för samordning av tjänster som marknadsföring, bokföring etc. De idag existerande handelshusen för kvinnor arbetar efter en sådan modell. Jag avser att ställa projektmedel till förfogande för en utveckling av den kvinnokooperativa verksamheten.

De regionala utvecklingsfonderna bedriver en viktig informations- och utbildningsverksamhet riktad till små och medelstora företag. Jag anser utbildningsbehoven för stora grupper kvinnor inom utvecklingsfondernas verksamhetsområde vara så eftersatta att särskilda kvinnoprojekt är motiverade. Inom ramen för 10-miljonerskampanjen genomfördes riktad utbildnings- och informationsverksamhet till kvinnor i vissa utvecklingsfonders regi. Jag anser att denna verksamhet bör vidareutvecklas och kommer därför att avsätta särskilda projektmedel för en sådan verksamhet.

Även i andra sammanhang bör projektmedel kunna utnyttjas för målinriktad informationsverksamhet angående kvinnornas framtida arbetsmarknad.

Den projektverksamhet som jag hittills förordat har framförallt syftat till att förbättra kvinnornas position i utbildning och arbetsliv. Om kvinnorna under mer jämlika förhållanden skall kunna ta del i arbetslivet måste emellertid männen vara beredda att i större utsträckning än i dag ta sin del av arbetet i hemmen. Inte minst väsentligt är att männen utnyttjar sina möjligheter till en längre sammanhängande föräldraledighet och till förkortad daglig arbetstid för vård av barn. Arbetsmarknadens parter har här ett stort ansvar för att informera, stimulera och underlätta för fäder att ta ut sin föräldraledighet.

I propositionen (prop. 1984/85: 78) om förbättringar inom föräldraförsäkringen, havandeskapspenningen och vissa regler inom sjukpenningförsäkringen uttalar chefen för socialdepartementet att inriktningen för föräldraförsäkringens ersättningsdagar bör vara att de – efter den första tiden efter barnets födelse – i princip skall tas ut lika av de båda föräldrarna. Vikten av en aktiv informationsverksamhet med denna inriktning understryks i detta sammanhang. Projekt som syftar till att underlätta för männen att förena förvärvsarbete och föräldraskap och härvid i ökad utsträckning utnyttja sin föräldraledighet vore här av intresse.

Jag vill också nämna att jag i syfte att underlätta en förändring av den traditionella mansrollen år 1984 tillsatte en arbetsgrupp för att undersöka männens villkor i samhället. Arbetsgruppen, som har avlämnat ett flertal delrapporter, kommer senare under våren att presentera ett idéprogram med förslag till åtgärder.

Forskning m. m.

Arbetslivscentrum har utarbetat en förstudie angående forskningsbehov i anslutning till 10-miljonerskampanjen. I sin förstudie uppmärksammar arbetslivscentrum flera angelägna forskningsområden. Som exempel kan nämnas arbetsorganisationens betydelse för att förbättra kvinnornas möjligheter att förena förvärvsarbete och hemarbete, samt vilka möjligheter den nya tekniken öppnar för kvinnor i traditionellt manliga yrken.

Regeringen beslutade i december 1982 att tillkalla en delegation för jämställdhetsforskning (JÄMFO). Jag har givit JÄMFO i uppdrag, att med utgångspunkt från arbetslivscentrums rapport och i samråd med berörda myndigheter och forskningsorgan utarbeta ett konkret forskningsprogram angående kvinnornas situation på arbetsmarknaden.

Härvid bör också invandrarkvinnornas situation beaktas. Många invandrarkvinnor har fått sin första arbetslivserfarenhet i Sverige och härvid brutit med det traditionella kvinnolivet i sina hemländer. Detta skapar nya familjemönster och kan leda till att normerna från hemlandet påverkas och förändras. Det saknas kunskaper om hur invandrade kvinnor påverkas i sina roller av den höga förvärvsintensiteten och det nya samhällets krav och värderingar. Vi har också bristfälliga kunskaper om i vilken utsträckning invandrade kvinnor får möjlighet att utvecklas i sina arbeten och få mera mångsidiga och kvalificerade arbetsuppgifter.

Jag anser det därför mycket angeläget att forskning om invandrade kvinnors situation prioriteras så att underlaget för särskilda åtgärder för dessa förbättras.

Jag vill också särskilt nämna den utredningsverksamhet i form av branschstudier, som bedrivits av JämO. JämO har tidigare utrett ett värdefullt arbete i samband med kartläggning av vissa jämställdhetsfrågor inom bankväsendet, bland leverantörer av datautrustning m. m. Jag anser att denna typ av åtgärdsinriktade branschstudier ytterligare bör stimuleras.

Jag vill avslutningsvis beröra frågan om kvinnors representation i olika beslutande och rådgivande församlingar. En förstärkt kvinnorepresentation har stor betydelse för att stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden. Kvinnor och män har många gånger olika kunskaper och erfarenheter som båda är en tillgång för samhället och därför bör påverka beredningen och tillämpningen av beslut. Under de senaste tio åren har den kvinnliga representationen förbättrats i såväl politiska som fackliga organ. I många statliga organ är dock kvinnorepresentationen fortfarande mycket låg. I de statliga kommittéerna utgjorde kvinnorna vid årsskiftet 1984/85 endast

16%. Andelen kvinnor hade minskat något sedan föregående år. I statliga styrelser och rådgivande organ var kvinnorepresentationen mindre än 10%. Länsarbetsnämndernas styrelser, där många frågor av vikt för kvinnornas sysselsättning bereds, hade bara 8% kvinnor. Konsstitutionsutskottet påpekar i sitt granskningsbetänkande (1983/84: 30), att ökningen av andelen kvinnor på de högsta tjänsterna i regeringskansliet gått mycket långsamt samt att det är angeläget att regeringen i tillsättningsärenden beaktar jämställdhetsaspekterna. Strävanden att öka kvinnornas deltagande i t. ex. kommitté- och utredningsarbete måste fortsätta. Utskottet uttalar att det med uppmärksamhet även i fortsättningen kommer att följa utvecklingen av jämställdhetsfrågorna i regeringen. När representanter utses i statliga organ har intresseorganisationerna också stort inflytande över valet av personer. Jag har under år 1984 haft överläggningar med arbetsmarknadens parter och värdjat till dem att i större utsträckning än hittills nominera kvinnliga kandidater till olika poster.

Jag har också nyligen tagit initiativ till en kartläggning av vilka åtgärder som kan vidtas för att kvinnorepresentationen skall kunna stärkas. En viktig uppgift inom ramen för kartläggningen blir att överlägga med arbetsmarknadens parter och andra organisationer som är företrädare i större omfattning i statliga styrelser, utredningar etc. om hur nomineringen av kvinnor skall kunna öka.

Anslagsfrågor m. m.

För projektverksamhet, som jag har förordat och gett exempel på i det föregående, beräknas således medel dels över social- och utbildningsdepartementens huvudtitlar (sammanlagt ca 6 milj. kr.), dels bör medel beräknas över arbetsmarknadsdepartementets huvudtitel anslaget A2. Kommittéer m. m. (5 milj. kr.) och B3. Arbetsmarknadsutbildning. Av de medel som chefen för arbetsmarknadsdepartementet totalt beräknat på anslaget B3. Arbetsmarknadsutbildning för budgetåret 1985/86 avses 4 milj. kr. disponeras för särskild projektverksamhet för att stärka kvinnornas ställning på arbetsmarknaden. Regeringen bör ge riksdagen detta tillkännna. Sammanlagt kan därmed 9 milj. kr. disponeras över arbetsmarknadsdepartementets huvudtitel. Tillhoppa med de medel som tidigare har beräknats i budgetpropositionen kan således 15 milj. kr. disponeras för åtgärder för att förbättra kvinnornas villkor på arbetsmarknaden.

Jag anser att parternas arbete inom ramen för jämställdhetsavtalen är av avgörande betydelse för det löpande jämställdhetsarbetet. I 10-miljonerskampanjen var också parternas intresse och engagemang av avgörande betydelse för arbetet. Jag förutsätter att parterna kommer att ta en aktiv del även i den fortsatta projektverksamheten. De medel som via arbetarskyddsfonden tillställs arbetsmarknadens parter för utbildning och informationsinsatser inom medbestämmandeområdet kan, om parterna så önskar, också utnyttjas i ett sådant syfte.

Jag vill i detta sammanhang också nämna de medel som länsstyrelserna disponerar för regionalpolitiskt motiverade projekt. Det är väsentligt att det sker en samordning mellan olika myndigheter så att olika typer av projektmedel utnyttjas på bästa sätt.

Frågor som jag här har behandlat har tagits upp i ett antal skrivelser till regeringen. Dessa bör anses besvarade genom de förslag som jag nu har lagt fram.

4 Hemställan

Jag hemställer att regeringen föreslår riksdagen att

dels till Kommittéer m. m. för budgetåret 1985/86 under tionde huvudtiteln utöver vad som föreslagits i prop. 1984/85: 100 bil. 12 anvisa ytterligare 5 000 000 kr.

dels bereda riksdagen tillfälle att ta del av vad jag anfört om åtgärder för att förbättra kvinnornas villkor på arbetsmarknaden.

5 Beslut

Regeringen ansluter sig till föredragandens överväganden och beslutar att genom propositionen förelägga riksdagen vad föredraganden har anfört för de åtgärder och det ändamål som föredraganden har hemställt om.

PROMEMORIA

KVINNORS VILLKOR I ARBETSLIVET

1 Den delade arbetsmarknaden

1.1 Arbetskraftsutbudet

Enligt arbetskraftsundersökningarna (AKU) har kvinnornas förvärvsintensitet ökat kraftigt under den senaste tioårsperioden. Antalet sysselsatta kvinnor har ökat med 355 000 eller nästan 22%. Männens sysselsättning minskade under samma period med nära 21 000 eller drygt 1%. Fortsätter utvecklingen i samma takt kommer kvinnor och män att förvärvsarbeta i samma utsträckning i början av 1990-talet.

AKU:s årsmedeltal för år 1984 angav att 78,2% av kvinnorna mellan 16 och 64 år eller ca 2 044 000 kvinnor återfanns i arbetskraften. Motsvarande siffra för år 1970 var 59,3%. Av kvinnorna med barn under sju år tillhörde 82,9% arbetskraften och av de med barn mellan 7 och 16 år tillhörde 89,5% arbetskraften år 1984. Av männen var 87,0% i arbetskraften år 1970 och 85,6% år 1984, vilket motsvarade 2 288 000 män i arbetskraften det året.

Invandrarkvinnorna hade tidigare högre förvärvsfrekvens än de svenska kvinnorna men detta gäller nu endast för de jugoslaviska och finska kvinnorna.

Arbetslösheten bland kvinnor år 1984 var 3,3% jämfört med 3,0% för männen. Arbetslösheten var högst i de yngre åldersgrupperna för såväl kvinnor som män, med arbetslöshetstal på 4,7% för flickorna mellan 16 och 19 år och 5,1% för motsvarande åldersgrupp pojkar.

Av deltagarna i arbetsmarknadsutbildning var 45% kvinnor år 1984 och av samtliga i beredskapsarbete var 38% kvinnor år 1984. I de ungdomslag som funnits sedan årsskiftet 1983/84 är flickorna i majoritet. De stannar också i ungdomslagen under längre tid än pojkar.

Efterfrågan på arbetskraft har under år 1984 ökat betydligt jämfört med föregående år, vilket också inneburit att sysselsättningen ökat under särskilt tredje kvartalet. Kvinnorna svarade för ca två tredjedelar av den totala ökningen.

Kvinnornas frånvaro från arbetet är högre än männens. Enligt AKU:s årsmedeltal för år 1984 var 18,8 av kvinnorna frånvarande jämfört med 13,5% av männen. En stor del av kvinnornas frånvaro är orsakad av föräldraledighet i samband med barns födelse. Även frånvaro på grund av sjukdom, studier m. m. överstiger männens arbetsfrånvaro.

Arbetstiden

Heltidsarbete, dvs. mer än 34 timmars arbetsvecka, utförs av en majoritet av de förvärvsarbetande männen och kvinnorna. Medelarbetstiden för män var år 1984 drygt 40 timmar per vecka medan den för kvinnorna var 31,6 timmar. Medan 7% av männen arbetade deltid var motsvarande siffra för kvinnorna 45%. Deltidsarbetet har ökat i omfattning i takt med att kvinnorna har ökat sin förvärvsfrekvens. Ett deltidarbete har varit förutsättningen för förvärvsarbete för många kvinnor. Praktiskt taget hela ökningen av antalet kvinnor i arbetskraften motsvaras av en ökning av antalet deltidanställda. Det kan samtidigt konstateras att kvinnorna under 1980-talet ökat sin arbetstid. Andelen heltidsarbetande kvinnor har således ökat något liksom andelen kvinnor med lång deltid (20–34 timmar).

Arbetskraftsutbudet räknat i timmar sjönk med 5% mellan åren 1970 och 1980. Minskningen berodde på förkortning av normalarbetsveckan, förlängd semester, sänkt pensionsålder m. m.

En växande grupp av de deltidarbetande kvinnorna, f. n. 14%, arbetar deltid av arbetsmarknadsskäl. Inom många kvinnodominerade yrkesområden har en anpassning skett till kvinnornas deltidsoönskemål. Många tjänster har delats på två halvtider, arbetsscheman har anpassats till deltidstjänster, arbetsgivare har i hög utsträckning rekryterat deltidarbetande för att möta toppbelastningar i arbetet under en del av dagen. Detta kan idag innebära stora svårigheter för kvinnor som önskar utöka sin arbetstid liksom för män med otraditionella yrkesval.

Den samlade effekten av lön, marginalskatt och inkomstrelaterade bidrag och avgifter kan samtidigt motverka en önskan om ökad arbetstid.

Kvinnors deltidarbete beror, enligt AKU, framför allt på att de behöver tid för hushållsarbete och barn. En undersökning, som genomförts av arbetslivscentrum, visade att deltidarbetande kvinnor har fler barn, yngre barn, kortare utbildning och lägre lön än heltidsarbetande kvinnor.

Invandrarkvinnorna har längre arbetstid än de svenska kvinnorna. Mycket långa arbetsveckor förekommer bland vissa grupper invandrare, såsom jugoslaviska, grekiska och vissa grupper turkiska kvinnor.

Till skillnad från kvinnorna arbetar män med små barn mer än andra män. Heltidsarbete är således vanligare bland män med barn under sju år och övertidsarbete är nästan lika utbrett bland småbarnspappor som bland män utan barn.

Ungefär 1,2 miljoner arbetstagare eller 29% av samtliga sysselsatta arbetar på oregelbundna eller obekväma arbetstider. Av kvinnorna arbetar 32% på sådana arbetstider jämfört med 26% av männen. En stor del av kvinnorna med obekväma och oregelbunden arbetstid återfinns inom sjukvården i s. k. turlistearbete, en arbetsform som utmärks av stor oregelbundenhet. Arbete med starkt förskjutna arbetstider, liksom lördags- och söndagsarbete är också vanligast bland kvinnor. Vissa undersökningar

tyder på att kvinnor väljer att arbeta på udda arbetstider för att kunna kombinera förvärvsarbete med barnomsorg inom hemmet.

Utredningsarbete kring arbetstidsfrågorna bedrivs av delegationen (A 1984: 09) för arbetstidsfrågor (DELFA). Bland frågor som enligt direktiven särskilt skall tas upp av delegationen kan nämnas åtgärder inom exempelvis familjepolitiken som kan bidra till en jämnare fördelning mellan föräldrarna av förvärvsarbete, hemarbete och vård av barn samt frågan om en generell arbetstidsförkortning.

1.2 Arbetsmarknaden

Kvinnor och män arbetar inom olika sektorer av arbetsmarknaden. Generellt kan hävdas av kvinnorna ofta återfinns inom vård- och service-sektorn, en förlängning av det traditionella hemarbetet.

Industri och samfärdsel

Inom näringsgrenarna gruvor, tillverkningsindustri, byggnadsindustri och samfärdsel (exkl. post och televerk) sysselsattes 32 % av arbetskraften eller drygt 1,4 milj. arbetstagare år 1984. Av dessa var 1,1 milj. eller 78 % män.

Arbetslösheten inom näringsgrenarna industri och samfärdsel var år 1983 närmare en procentenhet högre för kvinnor än för män, bortsett från byggnadsindustrin där förhållandet var det motsatta.

Sedan år 1970 har industrissysselsättningen minskat med 16 % eller med ca 160 000 personer. Andelen kvinnor bland de sysselsatta inom tillverkningsindustrin, har ökat sedan år 1970 trots branschens sysselsättningsminskning. Bland industritjänstemännen har kvinnorna ökat inte bara sin andel av sysselsättningen från 26 % år 1970 till 28 % år 1981 utan även ökat antalsmässigt. Bland de kollektivanställda minskade antalet kvinnor med ca 7 000 samtidigt som deras andel ökade från 21 % till 23 %. Andelen invandrarkvinnor har samtidigt minskat.

I regeringens proposition (prop. 1983/84: 135 NU:42 rskr 379) om industriell tillväxt och förnyelse anges att strukturella förändringar kan leda till fortsatta sysselsättningsminskningar inom den direkta industriproduktionen, t. ex. till följd av överkapacitetsproblem inom vissa basindustrier, omstruktureringsbehov inom underleverantörssektorn och en fortsatt internationalisering inom såväl storföretag som medelstora företag. Branschvis räknar man med sysselsättningsminskningar inom gruvindustrin, träindustrin, varvsindustrin och konsumtionsvaruindustrin. I dessa branscher återfinns kvinnor framför allt inom konsumtionsvaruindustrin, medan de övriga nämnda industrigrenarna till över 80 % domineras av män. Inom järn-, stål- och metallverk liksom massa- och pappersindustri förväntas oförändrad sysselsättning. Även dessa industribranscher sysselsätter närmare 80 % män.

En ökning av sysselsättningen väntas ske inom verkstadsindustri, kemisk industri och petrokemisk industri. Verkstadsindustrin sysselsätter för närvarande ca. 80% män och den kemiska industrin, petroleum- och plastindustrin 74% män.

Den genomsnittliga veckoarbetstiden för industrianställda män år 1984 var 39,8 timmar medan den för kvinnor var 33,2 timmar.

Omvandlingen inom industrin har inneburit, och bedöms även i framtiden innebära, inte bara en förskjutning mellan branscher och företag utan också en förskjutning inom företagen från okvalificerade till mer kvalificerade arbetsuppgifter.

Denna utveckling bör särskilt uppmärksammas ur ett kvinnoperspektiv eftersom de kvinnor som finns inom industrin ofta återfinns i mindre kvalificerade arbeten. Inom verkstadsindustrin beräknas kvinnorna utföra 16% av det totala antalet arbetstimmar. Av rutinarbetet inom verkstadsindustrin utför dock kvinnorna 50%, enligt vad som sagts i betänkandet (SOU 1981: 17) industrins datorisering - effekter på sysselsättning och arbetsmiljö.

Inställningen till kvinnlig arbetskraft inom industrin varierar. Inom vissa företag anses arbetsuppgifterna vara för tunga eller för smutsiga för att lämpa sig för kvinnor. Arbetsuppgifter som innebär krav på fysisk styrka utförs dock av kvinnor inom andra sektorer av arbetsmarknaden, exempelvis sjukvården, och kan därför knappast anföras som ett argument mot kvinnor som grupp. Det finns också goda möjligheter att med teknikens hjälp reducera denna typ av arbetsuppgifter.

Möjligheterna för såväl kvinnor som män att förena arbete med familjeansvar måste förbättras. De speciella arbetstider som gäller för vissa typer av industriarbete, exempelvis skiftgång, kan många gånger vara svåra att kombinera med det familjeansvar många kvinnor har. Även här kan dock paralleller dras med det traditionella kvinnoarbetet inom sjukvården som också i hög utsträckning utförs på s. k. obekvämt arbetstid. Skiftarbete i s. k. motsatta skift ses i vissa familjer som en möjlighet att praktiskt och ekonomiskt lösa barnomsorgen.

Varuhandel och privat tjänstesektor

Inom varuhandeln uppgick antalet sysselsatta år 1984 till 506 000 eller ca 12% av samtliga sysselsatta. Hälften av dessa var kvinnor. Privat tjänstesektor, till vilken räknas hotell- och restaurangverksamhet, bank- och försäkringsverksamhet, uppdragsverksamhet, reparations-, tvätter- och annan serviceverksamhet samt ytterligare ett antal små delsektorer, svarade för 15% av den totala sysselsättningen år 1984. Av de sysselsatta var ungefär hälften kvinnor.

Antalet sysselsatta inom varuhandeln har minskat under den senaste tioårsperioden. En ökning av sysselsättningen inom partihandeln har inte

uppvägt nedgången inom detaljhandeln. Andelen heltidsarbetande inom detaljhandeln har minskat från 63 % år 1976 till 60 % år 1984. Hela deltidsoökningen faller på s. k. lång deltid dvs. över 20 timmar i veckan. Av kvinnorna i detaljhandeln arbetade 57 % deltid jämfört med 11 % av männen.

Inom partihandeln, där männen dominerar sysselsättningen, är deltiden mindre utbredd. Av de sysselsatta kvinnorna arbetar 35 % deltid jämfört med 5 % av männen. Medelarbetstiden per vecka var år 1984 inom partihandeln 39,2 timmar och inom detaljhandeln 33,0 timmar.

Handelns yrkesnämnd publicerade år 1982 en utredning angående datoranvändning inom företag i parti- och detaljhandeln med minst tio anställda. Enligt denna utredning används datorer i tre fjärdedelar av alla företag. Enligt samma undersökning planerar företagen ytterligare datoranvändning främst inom arbetsområdena löneadministration, schemaläggning och inköp. I de företag som redan infört datorer hade något fler ökat än minskat antalet anställda. Datoriseringen anges emellertid ofta vara en del i en mer omfattande rationaliseringsprocess i vilken det är svårt att urskilja vilken effekt just datorutbyggnaden har haft.

Datoriseringen inom varuhandeln väntas emellertid få effekter på personalsammansättningen och fördelningen av anställda på befattningsnivåer. Vissa, ofta kvinnodominerade, arbetsuppgifter på kontorssidan väntas bli mindre efterfrågade, medan efterfrågan väntas öka på mer kvalificerade personalkategorier och anställda med rena ADB-uppgifter.

Offentlig sektor

Den offentliga sektorn sysselsatte år 1983 drygt 1,4 miljoner anställda, varav drygt en halv miljon var statligt anställda, en halv miljon arbetade i kommunerna och ca 400 000 i landstingen. Den offentliga sektorn svarade härigenom för mer än 30 % av landets totala sysselsättning. År 1970 återfanns 0,8 miljoner eller 20 % av landets arbetstagare i offentlig sektor. Mellan åren 1970 och 1980 ökade den offentliga sysselsättningen med ungefär en halv miljon samtidigt som den totala sysselsättningen steg med ca 330 000 personer. Detta innebar att den offentliga sektorn absorberade hela nytillskottet till arbetsmarknaden och dessutom en del av personalminskningen från tillbakagående näringsgrenar. Merparten av de kvinnor som sökt sig in på arbetsmarknaden under perioden fick anställning i offentlig sektor, där andelen kvinnor år 1983 uppgick till knappt 70 %.

Av den statligt anställda personalen, exkl. anställda i statliga affärsverk och bolag, var 54 % män år 1983. Av de statligt anställda arbetade en tredjedel deltid, vilket motsvarade 46 % av de anställda kvinnorna och 16 % av de anställda männen.

Av de kommunalt anställda var närmare 80 % kvinnor och drygt hälften av samtliga anställda arbetade deltid eller hade timanställning. Timan-

ställning var särskilt vanlig inom kommunerna där drygt var femte anställd var timavlönad.

Hälften av den kommunalt anställda personalen arbetade inom barn- och äldreomsorg. I landstingen arbetade 85 % inom hälso- och sjukvård.

Mellan åren 1976 och 1983 uppgick personalökningen i kommuner och landsting till 214 000 personer eller mer än 30 000 per år. Som ett resultat av överläggningar mellan regeringen och kommunförbunden har den kommunala expansionen begränsats och en betydligt lägre ökningstakt kan noteras under de senaste åren jämfört med 1970-talet. Mellan åren 1982 och 1983 hade emellertid kommunerna en personalökning på nästan 5 %, varav 84 % var kvinnor.

Tabell 1. Antal anställda, årsarbetare 1983.
Förändringstal åren 1978-1983

	Kommuner	Landsting
Antal anställda 1983	507 367	386 684
Antal årsarbetare 1983	379 989	304 481
Förändring, årsarbetare		
1975-1980 (1)	+ 6.1	+ 6.7
1980-1981	+ 2.8	+ 4.5
1981-1982	+ 1.2	+ 3.8
1982-1983	+ 4.7	+ 3.4
1975-1983 (1)	+ 5.1	+ 6.0

(1) i genomsnitt per år

Källa: Kommunförbundet och Landstingsförbundet

Härutöver fanns 37 000 anställda i beredskapsarbeten i kommuner och 9 100 i landsting år 1983.

Antalet deltidanställda i kommuner och landsting har ökat i snabbare takt än antalet heltidsanställda medan antalet timanställda minskat. Inom landstingsssektorn har andelen kvinnor som arbetar heltid ökat något mellan åren 1982 och 1983, och de deltidanställda har totalt sett ökat sin sysselsättningsgrad något.

1.3 Yrkesuppdelningen

Den delade arbetsmarknaden tar sig inte bara uttryck i att kvinnor och män arbetar i olika utsträckning och inom olika näringsgrenar, utan också i att kvinnor och män, inom samma näringsgren, återfinns i skilda yrken och på skilda nivåer inom yrkesgrupperna.

En jämn könsfördelning kan anses föreligga när fördelningen mellan andelen kvinnor och andelen män ligger i intervallet 40-60 % av de sysselsatta i yrket. I folk- och bostadsräkningarna fördelas befolkningen efter yrkestillhörighet. Enligt 1980 års folk- och bostadsräkning (FoB 1980), var det enligt denna definition jämn könsfördelning i 14 av 196 yrken. Männerna dominerade i 138 yrken och kvinnorna i 44 yrken. Antalet män som sökte

sig till kvinnliga arbetsområden var dock under perioden 1975–1980 större än antalet kvinnor som sökte sig till manliga yrkesområden.

Enligt FoB 1980 arbetade drygt hälften av det totala antalet sysselsatta kvinnorna i tio traditionella kvinnoyrken: sekreterare, sjukvårdsbiträde, affärsbiträde, städare, barnsköterska, bokförare och kontorskassör, sjuksköterska, klasslärare, hemvårdare och köksbiträde. I de tio vanligaste mansyrkena återfanns 35% av de sysselsatta männen. Att kvinnorna är koncentrerade till så få yrken beror inte enbart på kvinnornas traditionella yrkesval utan också på de yrkesdefinitioner som används. Männens yrken är i allmänhet mer väldefinierade än de traditionella kvinnoyrkena. Så innehåller exempelvis yrkesgruppen hälso- och sjukvårdsarbete, socialt arbete m. m. åtta yrken medan yrkesgruppen tillverkningsarbete, maskinskötsel m. m. innehåller 20 yrken. Båda yrkesgrupperna har ungefär lika många anställda.

Bland yrken som ökat sin andel kvinnor mellan åren 1975 och 1980 kan nämnas ingenjör, veterinär, biolog, läkare, tandläkare, skolledare, präst, banktjänsteman och försäkringstjänsteman, resebyråtjänsteman, speditör, mäklare, reklamman, lantbrukare, skogsägare, fiskeriarbetare, finmekaniker, tandtekniker och möbelsnickare.

Samtliga dessa yrkeskategorier är fortfarande mansdominerade till över 60% med undantag av resebyråtjänsteman som är ett kvinnodominerat yrke och tandtekniker där jämn könsfördelning råder.

Bland yrkesgrupper som minskat andelen kvinnor kan nämnas lärare i övningsämnen, förskollärare, sjuksköterska, sjukvårdsbiträde, affärsbiträde, storköksföreståndare, hemvårdare, hovmästare och servitör och anställd inom övrigt husligt arbete.

Samtliga dessa yrkeskategorier är fortfarande kvinnodominerade med undantag för lärare i övningsämnen, som har jämn könsfördelning.

Andelen kvinnliga företagare har ökat under senare år. Särskilt markant är denna utveckling bland småföretagen. Knappt 30% av alla företagare var kvinnor år 1983 jämfört med 17% år 1975.

Yrkesuppdelningen mellan könen avtar i takt med kvinnornas ökade förvärvsfrekvens. Under perioden 1975 – 1980 tillträdde i genomsnitt 680 000 anställningar per år. Enligt dataeffektutredningen skulle det dock ta 94 år innan jämn yrkesfördelning uppnåddes, om utvecklingen fortsätter i samma takt som under de senaste tjugo åren.

Otraditionella yrkesval

Under den senaste tioårsperioden har flera åtgärder vidtagits dels från statsmakternas sida, dels från enskilda arbetsgivare att bryta den könsuppdelade arbetsmarknaden (brytförsök). Brytförsök har genomförts bl. a. inom industrin och inom statliga verk och myndigheter. Några brytförsök har haft som mål att stimulera kvinnor att söka sig till mer kvalificerade arbetsuppgifter inom det arbetsområde där de redan är sysselsatta. Inom

ramen för den s. k. 10 miljoners-kampanjen har många projekt avsett otraditionella yrkesval.

Försök har också gjorts att få män att söka sig till traditionella kvinnliga arbetsområden som sjukvård och barnomsorg. Läsåret 1971/72 infördes på försök kvotering av män till förskolläraryt utbildning. Försöksverksamheten upphörde i och med att 1977 års högskolereformen genomfördes, vilken medförde förändrade intagningsbestämmelser. Under kvoteringsperioden ökade andelen antagna män från 6 % ht 1971 till 9 % vt 1977, med en största andel manliga antagna på 13 % vt 1975. Ungefär 40 % av männen antogs via könskvotering. Sedan kvoteringsförsöken upphört har andelen män inom utbildningen minskat. Vid de senaste antagningarna har dock samtliga kvinnliga och manliga sökande antagits.

Inom arbetslivsforskningen har brytförsöken uppmärksammats i ett par pågående projekt. Flera forskare inom området menar att en förutsättning för att kvinnor i större antal skall beredas anställning i manligt dominerade industriarbeten är dels att det råder brist på manlig arbetskraft på orten, dels att det saknas "kvinnoindustri" på orten.

Erfarenheten av de brytförsök som startades under 1970-talet visar att många problem kvarstår att lösa även sedan kvinnor kommit in på manliga arbetsplatser. En påtaglig risk finns sålunda att en ny könsuppdelning äger rum inne i företaget där vissa arbetsuppgifter blir mindre attraktiva för männen i och med att kvinnorna anställs för att utföra dem.

Det s. k. Kristianstadsprojektet, ett brytförsök med kvinnor i industriarbete, som påbörjades år 1973 på den dåvarande jämställdhetsdelegationens initiativ, tyder på att den snabba omstruktureringen inom många företag, som ställer krav på specialiserat yrkeskunnande, också tycks innebära större svårigheter för kvinnorna än för männen. Många kvinnor kan inte hävda sig i konkurrensen om de attraktiva arbetena, utan placeras på enklare tempoarbeten eller andra mindre kvalificerade befattningar.

Kvinnors önskemål om deltidarbete anses ofta oförenliga med de mer kvalificerade arbetsuppgifterna inom industrin och medför krav från arbetsgivaren på omplacering till rutinarbeten.

Inom televerket har man arbetat med brytförsök sedan år 1976. Erfarenheterna där förefaller vara mera positiva än från industriprojektet. De kvinnor som sökt och fått arbeten inom traditionella mansjobb stannar kvar i yrket och utvecklas. Mindre goda erfarenheter har man dock av försök med män på traditionella, kvinnojobb då männen har en tendens att snabbt söka vidare till mera kvalificerade "mansjobb". Erfarenheterna från televerkets brytförsök tyder på att män söker ett kvinnojobb som alternativ till arbetslöshet, medan kvinnor söker mansjobb som uttryck för en önskan om att få just det arbetet.

1.4 Löner

År 1981 hade tre fjärdedelar av de förvärvsarbetande kvinnorna en sjukpenninggrundande inkomst som understeg 70 000 kr. jämfört med 35 % av männen. Medianinkomsten – mätt som sjukpenninggrundande inkomst – var samma år 53 000 kr. för de förvärvsarbetande kvinnorna och 75 000 kr. för motsvarande grupp män.

En stor del av denna inkomstskillnad kan förklaras av att kvinnorna arbetade deltid. Inkomstskillnader föreligger dock även mellan heltidsarbetande kvinnor och män. En inte oväsentlig orsak är att kvinnor och män arbetar inom olika sektorer av arbetsmarknaden, där man generellt kan hävda att typiska kvinnoarbeten är lägre lönesatta än typiska mansarbeten. Lönesättningen skall vara relaterad till en mängd olika krav i arbetet. Värderingen av dessa görs i förhandlingar mellan arbetsmarknadens parter. Andra kvartalet år 1984 uppgick den genomsnittliga lönen för vuxna heltidsarbetande kvinnliga industriarbetare till 91 % av lönen för vuxna manliga industriarbetare.

Inte ens en fullständig könsmässig utjämning mellan branscher, yrken och arbetstider skulle emellertid helt reducera löneskillnaderna mellan könen. Även jämförelser mellan kvinnor och män i samma befattningsskikt visar lägre lön för kvinnorna. Bland industritjänstemännen tjänade kvinnorna år 1983 i genomsnitt 95 % av en manslön vid jämförelser inom samma befattningsskikt. I sammanhanget bör påpekas att medan 5,7 % av männen hade ledande befattningar eller chefsposter innehades sådana befattningar av endast 0,2 % av kvinnorna. Kvinnorna utförde istället 54 % av de rutinmässiga arbetsuppgifter jämfört med 9 % av männen.

En jämförelse år 1977 mellan heltidsarbetande kvinnor och män visade vidare att männen har högre inkomster på samtliga utbildningsnivåer. Detta gällde även sedan effekter av olika åldersammansättning räknats bort. Skillnaderna var så stora att män med endast förgymnasial utbildning hade högre inkomster än kvinnor med gymnasial utbildning samtidigt som män med gymnasial utbildning hade högre inkomster än kvinnor med eftergymnasial utbildning. De allra största inkomstskillnaderna mellan individer med jämbördig utbildning förelåg mellan kvinnor och män i åldrarna 45–64 år med eftergymnasial utbildning.

Bl. a. amerikanska undersökningar av löneskillnader mellan kvinnor och män har visat att den arbetsvärdering som ligger till grund för lönesättningen ofta systematiskt missgynnar kvinnorna. Egenskaper som skulle leda till fördelaktigare lönesättning för vissa arbetsuppgifter, som t. ex. krav på tålmod, har bedömts som om de skulle ligga i kvinnans natur och därför inte behöva medföra lönemässig kompensation. Vidare värderas enligt dessa undersökningar fysiskt tungt arbete högre än snabbhet i lättare arbeten och arbete med teknisk inriktning högre än personinriktat arbete.

1.5 Regionala skillnader

Förvärvsfrekvensen varierar mellan olika delar av landet. Enligt FoB 1980 var förvärvsfrekvensen lägst i Norrbottens län med 54% av befolkningen mellan 16 och 74 år i förvärvsarbete och högst i Stockholm med 69% av befolkningen i arbete. Stora skillnader kan även noteras mellan olika kommuner inom samma region.

Skillnaderna mellan olika delar av landet beror dels på befolkningens ålderssammansättning dels på arbetsmarknadssituationen i olika regioner. I regioner och på orter med väl utbyggd offentlig service och med privat tjänstesektor har kvinnorna lättare att finna ett arbete. Den offentliga sektorn är av väsentlig betydelse för kvinnornas förvärvsfrekvens men kan ändå inte förväntas ta emot hela den sysselsättningsökning som följer av ett ökat kvinnligt arbetskraftsutbud. Enligt FoB 1980 arbetar i Norrbottens län 63% av kvinnorna och 34% av männen inom offentlig sektor medan i Jönköpings län, som hade den lägsta andelen kvinnor i offentlig sektor, 45% av kvinnorna och 18% av männen hade statlig eller kommunal arbetsgivare. Arbetslöshetstalen i de två länen var 6,5% resp. 3,1% år 1983.

Det tidigare skönjbara mönstret att hög manlig arbetslöshet ofta åtföljdes av låg kvinnlig förvärvsfrekvens är inte längre lika påfallande. Även i regioner med hög arbetslöshet försöker kvinnorna nu hävda sin plats på arbetsmarknaden.

Regioner med hög förvärvsfrekvens har ofta en mer markant uppdelning av arbetsmarknaden i en kvinnlig och en manlig del. Goda möjligheter att välja sysselsättning tycks alltså leda till ett mer traditionellt yrkesval.

En jämförelse mellan Stockholms län med en kvinnlig förvärvsfrekvens (enligt FoB 1980) på 59,5%, Jönköpings län (53,8%) och Jämtlands län (51,2%) visar således att kvinnorna i Jämtland arbetade mer otraditionellt än kvinnorna i Jönköpings län medan de mest traditionella yrkesvalen gjordes i Stockholms län.

Svårigheter för alla vuxna medlemmar av ett hushåll att finna ett arbete på samma ort har tilltagit och medfört ökad pendling. Enligt långtidsutredningens rapport (SOU 1984:4) väntas männens arbetsmarknad utveckla sig mer ojämnt i skilda delar av landet än kvinnornas. Resultatet kan bli ett ökat behov av flyttningar av män mellan olika landsdelar eller att männen väljer att stanna kvar och i stället konkurrera inom det som traditionellt varit kvinnornas arbetsmarknad.

1.6 Utvecklingstendenser

Utvecklingen under framför allt 1970-talet har inneburit att kvinnorna definitivt befäst sin position på arbetsmarknaden. Farhågor att en lågkonjunktur skulle tvinga kvinnor att lämna arbetsmarknaden har inte besannats utan tvärtom har såväl förvärvsintensitet som arbetstidsutbud fortsatt att öka oberoende av konjunkturutvecklingen.

Målen för regeringens ekonomiska politik är full sysselsättning, stabilt penningvärde, hög ekonomisk tillväxt, jämn fördelning av levnadsstandarden, regional balans och balansen i de utrikes betalningarna. Full sysselsättning anges som det viktigaste målet. Utifrån dessa förutsättningar har långtidsutredningen presenterat två möjliga utvecklingsalternativ så att dessa mål skall kunna realiseras senast år 1990. Även perioden 1990–2000 behandlas. Alternativ I innebär en inriktning på privat konsumtion och näringsliv och alternativ II har en inriktning på offentlig konsumtion och offentlig sektor.

Enligt långtidsutredningens bedömningar kommer befolkningstillväxten under 1980-talet att ske i långsammare takt än under 1970-talet. Under perioden fram till år 2000 väntas befolkningssammansättningen förskjutas så att den yrkesaktiva befolkningen växer medan andelen barn och ungdomar fortsätter att minska. Antalet personer över 80 år ökar kraftigt under perioden. Fruktsamheten väntas sjunka från 1,8 under 1970-talet och till 1,7 under 1980-talet. Medellivslängden väntas öka obetydligt fram till år 2000.

Arbetskraftsutbudet väntas fortsätta öka under 1980-talet och liksom under 1970-talet väntas ökningen bero på ett ökat kvinnligt arbetskraftsdeltagande. Ökningen väntas emellertid inte bli lika kraftig som hittills. Den skisserade utvecklingen innebär att antalet personer i arbetskraften skulle öka med 280 000 personer fram till år 1990, varav 240 000 kvinnor, och att kvinnor och män skulle förvärvsarbeta i lika hög utsträckning i slutet av prognosperioden.

Långtidsutredningen räknar med att medelarbetstiderna kommer att fortsätta minska under 1980-talet, bl. a. som en följd av en fortsatt ökning av deltidarbetet, främst kvinnors deltidarbete. Den tendens till ökad medelarbetstid som har kunnat noteras de senaste åren förutsätts vända igen när sysselsättning och reallöner ökar.

Sammanlagt innebär detta en beräknad ökning av antalet arbetstimmar med 1 % under perioden 1980 till 1990.

En annan utveckling av framförallt kvinnornas deltidfrekvens än den som långtidsutredningen har räknat med ger en radikalt förändrad bild av sysselsättningsutvecklingen. Dataeffektutredningen ser i sitt betänkande (SOU 1984: 20) den pågående ökningen av arbetstidsutbudet hos de deltidarbetande som en av de faktorer som kan försvåra situationen för nytillträdande kvinnor på arbetsmarknaden. Enligt dataeffektutredningen skapar den nya tekniken förutsättningar för en reducering av livsarbetstiden. Det kan i sammanhanget påpekas att enligt statistiska centralbyråns (SCB) undersökningar om levnadsförhållanden (ULF) åren 1975, 1977 och 1979 uppgav 20 % av de heltidsarbetande att de önskade en arbetstidsförkortning med motsvarande minskning av bruttolönen.

En undersökning som genomfördes av DELFA år 1984 visade att 65 % av alla heltidsarbetande kvinnor och män föredrog en arbetstidsförkortning framför ökad privat konsumtion.

Långtidsutredningen har genomfört en analys av effekterna av en generell arbetstidsförkortning som utgår från att arbetstiden i genomsnitt sänks till 37,5 timmar per vecka. En arbetstidsförkortning i den storleksordningen väntas få stora effekter på andelen sysselsatta inom de olika näringsgrenarna inom ramen för samma totala sysselsättningsnivå som i alternativen I och II. Om en arbetstidsförkortning genomförs under prognosperioden anser långtidsutredningen att möjligheterna att i någon större utsträckning höja den privata eller offentliga konsumtionen bortfaller. Möjligheterna att i framtiden genomföra en arbetstidsförkortning anses därför vara beroende av löntagarnas attityder och beteende i valet mellan konsumtion och fritid.

Långtidsutredningen gör beräkningar av det totala resursutrymmet enligt de två alternativa inriktningarna privat resp. offentlig konsumtion. I båda alternativen har dessförinnan avräkning gjorts för nödvändiga resurser i syfte att öka exporten och industrins investeringar.

För kommunernas del innebär det första alternativet en fortsatt konsumtionsökning med 1% per år och det andra alternativet med 2% per år. För den statliga konsumtionen innebär båda alternativen antingen en minskning med 1% per år eller en oförändrad nivå. För privat konsumtion beräknas en ökning med 1,5% eller 0,6% per år.

Långtidsutredningens beräkningar av sysselsättningsutvecklingen i olika sektorer enligt de två alternativen framgår av tabell 1.

Tabell 2. Sysselsatta i olika näringsgrenar åren 1970-90.

	1990 prognos				
	1970	1980	1983	Alt 1	Alt 2
Summa varu- och kraftproduktion	1 780 000	1 546 600	1 422 000	1 481 500	1 429 500
Summa privat tjänste- produktion	1 327 600	1 390 100	1 427 000	1 535 800	1 481 600
Offentlig sektor	756 200	1 259 100	1 324 000	1 451 700	1 557 900
Totalt	3 863 800	4 195 800	4 173 000	4 469 000	4 469 000
därav:					
Näringsliv	3 107 600	2 936 700	2 849 000	3 017 300	2 911 100
Staten	195 900	278 400	276 000	253 200	275 000
Kommunerna	560 300	980 700	1 048 000	1 198 500	1 282 900

Anm. Offentliga sektorn omfattar endast offentliga myndigheter.

Offentligt ägda bolag och affärsverk ingår i näringslivet.

Källa: Långtidsutredningen, SOU 1984: 4.

Sysselsättningsökningen under resten av 1980-talet kommer enligt långtidsutredningens båda alternativ att vara mindre koncentrerad till offentlig

sektor än under 1970-talet. Samtidigt svarar den offentliga sektorn även enligt dessa kalkyler för en stor del av den totala sysselsättningsökningen, nämligen 40% i privat – konsumtionsalternativet och 80% i offentlig – konsumtionsalternativet.

Såväl långtidsutredningen som dataeffektutredningen påpekar att strukturomvandlingen kommer att fortgå i hög takt under resten av 1980-talet. Den yrkesmässiga och geografiska rörligheten torde också komma att vara hög. Samtidigt påpekar dataeffektutredningen att arbetskraften har blivit en mera fast produktionsfaktor än tidigare. Rekryterings-, introduktions- och utbildningskostnaderna i samband med nyanställningar har ökat. Bindningen mellan arbetsgivare och arbetstagare tenderar att bli mer långsiktig. Det förhållandet att anställningsbesluten mer får karaktären av investeringsbeslut leder till en noggrannare "sortering" av de arbetssökande i samband med nyrekryteringar. För kvinnorna som grupp kan denna utveckling sannolikt innebära ökade svårigheter på arbetsmarknaden, inte minst vid otiditionella yrkesval.

Vikten av ett vidgat yrkesval för kvinnorna accentueras samtidigt. Den offentliga sektorn kan inte i samma utsträckning som tidigare ta emot ett ökat arbetskraftsutbud. Många rutinbetonade arbetsuppgifter såväl inom industrin som inom tjänstesektorn kommer att förändras genom den omställningsprocess som datoriseringen ger upphov till. Härvid kommer inte minst kvinnorna att beröras.

2 Könsskillnader i utbildningen

Kvinnornas möjligheter på arbetsmarknaden har starkt samband med deras utbildning. Det ingår därför i skolans uppgifter att motverka sådana studie- och yrkesval som beror på traditionellt könsrolls- och statustänkande.

2.1 Allmänt

Enligt SCB:s undersökningar om levnadsförhållanden hade fler män än kvinnor år 1979 en utbildning som motsvarar de längre gymnasiala eller längre eftergymnasiala utbildningarna. Så hade t.ex. 13% av männen och 5% av kvinnorna år 1979 gymnasial utbildning över två år. Kvinnorna hade däremot i betydligt högre grad än männen högst ettårig gymnasial utbildning, nämligen 20% av kvinnorna jämfört med 11% av männen. Den faktiska medelutbildningstiden år 1979 var också ungefär ett halvår längre för männen än för kvinnorna.

De största skillnaderna mellan kvinnors och mäns utbildning gällde emellertid utbildningens inriktning snarare än utbildningens nivå eller längd. Medan 57% av kvinnorna inte hade någon yrkesinriktad utbildning gällde detta för 49% av männen. Av kvinnorna hade 12% yrkesinriktning

mot vårdområdet jämfört med 1% av männen. Inriktning mot förvaltning, handel, kontor m. m. hade 13% av kvinnorna jämfört med 9% av männen. Medan 4% av kvinnorna hade utbildat sig till ett yrke inom industri, hantverk eller teknik hade 28% av männen en sådan yrkesinriktning.

Utbildningsskillnader tenderar många gånger att förstärkas efter utbildningstidens slut. Även när det gäller utbildning i arbetslivet finns skillnader mellan könen. Män på alla utbildningsnivåer deltog enligt SCB-undersökningen år 1979 mer i utbildning på arbetstid än kvinnor på motsvarande utbildningsnivå. Dessutom var utbildning på arbetstid vanligare ju högre grundutbildning en person hade.

Utbildningsskillnaderna mellan äldre och yngre är emellertid mer påtagliga än mellan kvinnor och män. Knappt 40% av alla kvinnor och män hade år 1979 ingen annan skolutbildning än folkskola eller grundskola i högst sju år. I åldersgruppen 25–44 år hade ungefär en fjärdedel högst denna utbildningsnivå jämfört med fyra femtedelar av befolkningen mellan 65 och 74 år. De utländska kvinnorna i Sverige har i genomsnitt samma utbildningsnivå som de svenska kvinnorna men med större spridning.

Det nuvarande utbildningssystemet ger formellt samma möjligheter för könen. Ännu så sent som år 1949 fordrades dock lägre intagningspoäng till läroverket för pojkar än för flickor, vilket ansågs vara naturligt eftersom pojkar mognar senare än flickor. När hänsyn i dag tas till kön så tillämpas emellertid denna ordning strikt åt bägge håll, som t. ex. vid ansökan till gymnasiet linjer där såväl flickor som pojkar får extrapoäng om de söker till en för sitt kön underrepresenterad linje. I vilken utsträckning extrapoängen har avsedd effekt är svårt att bedöma.

2.2 Förskolan

I dag har nära 280 000 barn, dvs. mer än 40% av samtliga barn i åldern 0–6 år, plats i förskolan.

Personalen i förskolan domineras i mycket hög grad av kvinnor. Av t. ex. barnskötarna var år 1983 96,8% kvinnor.

Socialstyrelsen har påbörjat arbete med att utforma ett pedagogiskt program för förskolan. Ett förslag till pedagogiskt program har varit på remiss hos landets kommuner. Programmet kommer att färdigställas under budgetåret 1985/86. Programmet avser att ge ramarna för utveckling av det pedagogiska arbetet i förskolan och utformas så att det kan tjäna som ett administrativt underlag för kommunens ledning. Avsikten är att kommunerna, genom att utarbeta kommunala riktlinjer för barnomsorgens pedagogiska innehåll, skall anpassa programmet till lokala förutsättningar och behov.

I förslaget till pedagogiskt program för förskolan anges att förskolan i sin pedagogiska verksamhet skall bidra till att ge en trygg och stimulerande uppväxt för barnen, genom att de där får möjlighet att träffa andra barn och vuxna och genom den omsorg och det stöd den kan ge barnen i deras

utveckling. Förskolan ger barnen kunskaper och erfarenheter av omvärlden, förmedlar ett kulturarv och lägger grunden till att barnen blir fungerande samhällsmedlemmar. Härvid kommer könsrolls- och jämställdhetsfrågor in på ett naturligt sätt för barnen genom lek, arbete och inläring. Det praktiska genomförandet av det pedagogiska programmet på lokal nivå får därmed en avgörande betydelse för barnens utveckling.

Förskolans verksamhet leds av pedagogiskt utbildad personal. Ur jämställdhetssynpunkt kan det vara ett problem att den övervägande delen av förskolans personal är kvinnor. Både pojkar och flickor behöver såväl män som kvinnor som förebild och stöd när de växer upp.

I förskolan är det därför speciellt viktigt att personalen på ett medvetet och ett välplanerat sätt ger barnen erfarenheter och förebilder som kan bidra till att på sikt bryta ett traditionellt könsrollsmönster. Detta är emellertid inte enbart förskolans uppgift utan det måste också ingå i samhällsmönstret som helhet.

2.3 Grundskolan

I läroplanen för grundskolan (Lgr 80) betonas att samlivet i det demokratiska samhället måste utformas av fria och självständiga människor. Skolan skall därför verka för jämställdhet mellan kvinnor och män. Den nya läroplanen är mer än de föregående inriktad på könsjämlighet. Så infördes t. ex. undervisning i hemkunskap och teknik redan från lågstadiet. Liksom tidigare är undervisningen sammanhållen t. o. m. sjätte klass. I sjunde årskursen och för resten av högstadiet kan eleverna välja mellan särskild och allmän kurs i engelska och matematik och väljer dessutom ett tillvalsämne. Till skillnad från den tidigare läroplanen kan tillvalsämnet utformas ganska fritt inom rektorsområdena. Franska och tyska skall dock alltid erbjudas eleverna. I Lgr 80 föreskrivs att tillvalskurserna skall vara så utformade att de inte kan förutses få mycket sned könsfördelning. I 1984 års budgetproposition (prop. 1983/84: 100, bil. 10, s. 11) har statsrådet Göransson uttalat att denna målsättning i vissa fall fått en alltför snäv tolkning. Det anfördes att det därför är angeläget betona att jämställdhetsmålet måste ses i ett längre perspektiv än från ett läsår till ett annat. För att få fler flickor att intressera sig för en tillvalskurs med teknisk inriktning bör positiva metoder såsom information och aktiv studievägledning användas. Det bör härvid vara möjligt att hämta erfarenheter från de projekt inriktade på flickors teknikintresse som bedrivs inom ramen för regeringens industrikampanj.

Inom grundskolans lågstadium dominerar kvinnor bland personalen. Inte mindre än 99 % av alla lågstadielärare inkl. speciallärare är kvinnor. På mellanstadiet är ca 65 % av lärarna kvinnor, medan lärarna på högstadiet är mera jämnt könsfördelade. Det utbildas fler manliga mellanstadielärare än som sedan tjänstgör på mellanstadiet. Många män kompletterar

nämligen sin utbildning och blir i stället lärare på högstadiet. Bland skollärarna finns i dag ca 10% kvinnor.

På högstadiet undervisar kvinnliga och manliga lärare oftast i traditionellt kvinnliga resp. manliga ämnen, en naturlig följd av deras utbildningsval. Övrig skolpersonal har också mycket könsuppdelade arbetsuppgifter, dvs. i huvudsak kvinnlig skolmåltdpersonal och kvinnliga lokalvårdare men manliga vaktmästare.

När eleverna börjar i lågstadiet har deras attityder till könsrollerna redan grundlagts. Åtskillig forskning tyder också på att flickor och pojkar särbehandlas från första klass. Flickorna är vanligtvis tidigare skolmogna och kräver på så sätt mindre uppmärksamhet. Såväl svenska som utländska undersökningar visar att pojkarna i klassen upptar lärarens tid mer än flickorna både på grund av att pojkarna stör mer och på grund av att de behöver mer hjälp. Lärarna tilldelar flickorna en passiv roll medan pojkarna får mycket mer frihet och uppmuntras på så sätt att komma med egna idéer och uppslag. I en undersökning uppmanades lärarna att försöka fördela sin tid lika mellan flickor och pojkar. Trots att läraren efter denna uppmaning ägnade så mycket som 70% av sin tid åt pojkarna kände dessa sig förfördelade och tyckte att flickorna fått för mycket utrymme.

Flickorna väljer oftare språk som tillvalsämne än vad pojkarna gör, vilket i sin tur påverkar deras val av studieväg i gymnasiet. På grundval av höstterminsbetyget i nionde årskursen (fr. o. m. läsåret 1985/86 på vårtermin i nionde årskursen) skall eleverna efter praktisk arbetslivsorientering m. m. välja studieväg i gymnasieskolan. Numera fordras det inte längre s. k. särskild kurs för att vara behörig till någon studieväg. Avsikten är att eleverna med hjälp av studie- och yrkesorientering själva skall avgöra vilken linje som passar dem bäst. I de fall där eleven gärna vill gå en linje, för vilken han eller hon inte har nödvändiga förkunskaper, har eleven rätt till stödundervisning när han eller hon börjar på den linjen.

2.4 Elever som inte fortsätter till gymnasieskolan

Ungefär 15% av eleverna fortsätter inte till gymnasieskolan. En del av dessa elever har lämnat grundskolan utan slutbetyg.

Andelen elever som lämnade grundskolan utan slutbetyg var 1,7% för elever födda år 1964, jämnt fördelat mellan flickor och pojkar. Dessa elever har vanligtvis haft s. k. anpassad studiegång, vilket innebär att de helt eller delvis befriats från undervisningen och under motsvarande tid t. ex. fått praktik. Skolöverstyrelsen (SÖ) har undersökt en grupp elever som slutade grundskolan läsåret 1974/75 med ofullständiga betyg. Av dessa gick 28% av pojkarna mot 16% av flickorna vidare till gymnasieskolan. Flickor som har haft anpassad studiegång är oftare arbetslösa än pojkar som haft anpassad studiegång. Skillnaden i arbetslöshet mellan flickor med och utan anpassad studiegång var mycket större än mellan pojkar med och utan anpassad studiegång.

Det är ungefär lika många flickor som pojkar som inte går vidare till gymnasie omedelbart efter grundskolan. Flickor som inte går vidare har genomgående bättre betyg än de pojkar som inte går vidare.

Det finns en klar social skiktning bland de barn som går direkt ut på arbetsmarknaden efter grundskolan. Medan 24% av arbetarbarnen gick direkt ut på arbetsmarknaden år 1979 gjorde endast 4% av akademikerbarnen detta.

För ungdomar som har gått direkt från grundskolan ut i arbetslivet gäller enligt tillgängliga undersökningar att arbetslösheten i alla sociala skikt är större bland flickor än bland pojkar. De arbetslösa flickorna har också genomsnittligt längre arbetslöshetstider än pojkarna.

Flickorna som har arbete har emellertid också en sämre situation än pojkarna eftersom de mycket oftare har tillfälliga arbeten. Detta kan bl. a. vara en följd av att de traditionella kvinnoarbetena i stor utsträckning finns inom den offentliga sektorn där just vikariat är vanliga. Enligt 1984 års AKU hade 46% av de förvärvsarbetande flickorna i åldern 16–19 år deltidsarbete jämfört med 24% av motsvarande grupp pojkar. Av de flickorna deltidsarbetade 39% av arbetsmarknadsskäl mot 28% av pojkarna.

2.5 Könsfördelningen i gymnasieskolan

Gymnasieskolan omfattar en fyraårig teoretisk linje, fyra treåriga teoretiska linjer och 20 tvååriga linjer (teoretiska eller yrkesförberedande) samt ca 500 specialkurser. När elever söker till gymnasiet har de rätt att rangordna fyra olika alternativ. De som söker till för sitt kön otraditionell linje får lägga 0,5 extra poäng till sitt genomsnittsbetyg. Eleverna väljer inte över särskilt stora områden utan valen är vanligtvis rangordnade inom en och samma sektor, vilket inte ger särskilt mycket utrymme för att använda extrapoängen för icke traditionsbundet val.

Höstterminen 1983 hade av de treåriga linjerna, den ekonomiska och den naturvetenskapliga jämn könsfördelning (40% – 60%) och av de tvååriga linjerna den ekonomiska linjen, musiklinjen, den livsmedelstekniska linjen, trädgårdslinjen och jordbrukslinjen. De linjer som hade en mycket sned könsfördelning fanns inom vård, social- och konsumtionssektor, som alla hade minst 90% flickor, och inom den tekniska och industriella sektorn, med i det närmaste lika hög andel pojkar. Bygg- och anläggningsteknisk, elteleteknisk, fordonsmekanisk, träteknisk och verkstadsteknisk linje hade inte i något fall mer än 7% flickor. På skogsbrukslinjen var andelen flickor 2%.

På senare år har det skett vissa förändringar i elevernas val till gymnasie-linje. Så har t. ex. andelen flickor som söker sig till fyraårig teknisk linje ökat från 7% år 1971 till 20% år 1983. Andelen pojkar som söker sig till vårdlinjen har ökat från 2% år 1971 till 10% år 1983. Social linje är numera mindre kvinnodominerad än tidigare. Andelen flickor var där endast 64% år 1983 mot 81% år 1971. I övrigt är förändringarna mycket små.

Höstterminen 1984 var andelen flickor i första årskursen på fyraårig teknisk linje 22 %. Det finns kommuner med särskilt jämställdhetsinriktad studie- och yrkesorientering där andelen flickor på den linjen uppgick nära 50 %, vilket visar att det finns stora möjligheter att förändra den nuvarande snedfördelningen inom gymnasieskolans linjer.

Ungefär 15 % av alla elever avbryter studierna i gymnasiet. På de två och treåriga linjerna är det dock så hög andel som 33 % som inte fullföljer sina studier. Med studieavbrott avses att de antingen gör ett uppehåll för att återkomma till samma eller till annan gymnasielinje eller att de avslutar sina gymnasiestudier för gott. (Att direkt byta linje räknas inte som studieavbrott.) Flickor på pojkdominerade linjer avbryter dock studierna i större utsträckning än pojkar på flickdominerade linjer. Av totalt 669 flickor på pojkdominerade linjer år 1979 avbröt 44 % studierna mot 19 % av totalt 1995 pojkar på flickdominerade linjer.

Pojkarna, i motsats till flickorna, väljer numera i större utsträckning än tidigare kortare utbildning i gymnasieskolan. År 1971 utgjorde pojkarna 51,2 % på de tre- och fyraåriga teoretiska linjerna medan de år 1983 utgjorde 42,6 %. Flickorna dominerar dock de mycket korta utbildningarna som omfattar mindre än ett år.

I viss mån anpassar sig såväl elever som söker till gymnasiet som sökande till högskolan efter arbetsmarknadens behov. Den treåriga ekonomiska och den fyraåriga tekniska linjen har snabbt blivit populära gymnasielinjer eftersom de förefaller leda till arbete i större utsträckning än andra treåriga linjer. Inom högskolan minskar antalet sökande på de linjer där utexaminerade har fått en försämrad arbetsmarknadssituation. Det gäller t. ex. tandläkarlinjen och förskollärlinjen.

2.6 Linjeval och sysselsättning efter gymnasieskolan

Av de elever som gick ut gymnasieskolan år 1978 sökte sig inom en fyraårsperiod ca 27 % till högskolan för att gå en utbildningslinje eller för att läsa enstaka kurs. Vissa gymnasielinjer leder i större utsträckning till högskolestudier än andra. De teoretiska linjerna är framför allt studieförberedande, och de som har följt dessa linjer har också i hög utsträckning gått vidare till högskolestudier (från den naturvetenskapliga linjen 77 % och från samhällsvetenskaplig eller humanistisk linje 60 % år 1978). Där emot är den treåriga ekonomiska och den fyraåriga tekniska linjen studievägar som mera direkt leder till arbete. På den fyraåriga tekniska linjen gick endast 8 % av männen vidare till högskolestudier medan 20 % av kvinnorna gjorde det. Från de tvååriga linjerna gick år 1978 ca 30 % från såväl den sociala linjen som vårdlinjen vidare till högskolan. Från ekonomisk, teknisk och konsumtionslinje gick 10 %, 20 % respektive 15 % till högskolan. Från övriga linjer var andelen bara 4 %.

Eleverna från vissa av gymnasieskolans linjer har svårare att få ett arbete efter avslutade studier än andra. De högsta arbetslöshetstalen finner

man bland elever från den kvinnodominerade konsumtionslinjen. Höga arbetslöshetstal återfinns också bland de flickor som gått tvåårig verkstadsteknisk linje. Siffrorna skall dock tolkas försiktigt eftersom de bara gäller ett litet antal individer, ca 200 flickor, och dessa endast utgjorde 3,5% av alla elever från denna linje.

Bland de elever som gått de treåriga gymnasieutbildningarna fortsatte flertalet till högskolestudier, med undantag av eleverna från den ekonomiska linjen där endast 42% av pojkarna och 33% av flickorna valde att läsa vidare.

Minst andel arbetslösa och i beredskapsarbete hade den teknisk-naturvetenskapliga sektorn (21%) där framför allt den fyraåriga tekniska linjen (18%) och den naturvetenskapliga (16%) uppvisade en låg andel arbetslösa efter fullbordade studier. Arbetslösheten var mycket lägre för dem som gick från tre- och fyraåriga linjer (20%) än för övriga, även när man tar hänsyn till att många från dessa linjer går direkt till högskolan. Det förhållandet att arbetslösheten är lägre för dem som går från tre- och fyraåriga linjer kan också ha samband med att de som går ut från dessa linjer är äldre än de som går ut från de tvååriga linjerna och att de därför har lättare att få anställning. Arbetsmiljölagsstiftningen, som innehåller föreskrifter till skydd för minderåriga, medför vissa inskränkningar vid val av arbete för ungdomar under 18 år.

Män som gick ut från vårdlinjen var i högre grad arbetslösa eller placerade i beredskapsarbete än kvinnor från samma linje (50% mot 34%). Vad gäller kvinnor som lämnade verkstadsteknisk linje var 61% arbetslösa mot 38% av männen.

När det gäller arbetslöshetstidens längd hade framför allt de ungdomar som gått vårdlinjen och konsumtionslinjen långa sökandetider. Över genomsnittet låg också de som följt den tvååriga ekonomiska linjen och distribution- och kontorslinjen. Skillnaden mellan flickor och pojkar på vad gäller arbetslöshetens längd kunde konstateras inom nästan alla linjer. Störst var skillnaden inom den teknisk-naturvetenskapliga sektorn där pojkarna hade kortare arbetslöshetstider än inom andra sektorer, men där flickorna fick vänta länge på arbete.

Förutom den linjeindelade och kursbundna gymnasieundervisningen har det sedan år 1980 funnits försöksverksamhet med gymnasial lärlingsutbildning inom den teknisk-industriella sektorn. Enkelt uttryckt innebär detta att den som är anställd vid ett företag eller en institution också är elev på gymnasieskolan. Utbildningen har hittills varit uppdelad i grundutbildning och färdigutbildning. På grundutbildningen är andelen flickor 10% och i färdigutbildningen 3%. Lärlingarna fortsätter i allmänhet att vara anställda i företag efter utbildningstidens slut. Försöksverksamheten är nu permanentad. Statsbidrag utgår enbart för grundutbildningen.

2.7 Vuxenutbildning m. m.

Vuxenutbildningen inbedrivs i statlig och kommunal regi (komvux), av folkhögskolorna samt av studieförbunden, vilka alla får statligt stöd.

Över 60% av det totala antalet kursdeltagare i kommunal vuxenutbildning är kvinnor mellan 25 och 40 år. Många hemarbetande kvinnor tar via komvux ett första steg ut mot arbetsmarknaden. Könsrollsprofilen inom komvux är lika utpräglad som inom ungdomsskolan: männen dominerar inom de tekniska och naturvetenskapliga utbildningarna medan kvinnor dominerar inom vård och omsorg samt kontorsservice.

Till kommunernas vuxenutbildning hör också grundutbildningen för vuxna (grundvux). Grundvux vänder sig till dem som saknar sådana kunskaper i läsning, skrivning och räkning som normalt uppnås på grundskolans mellanstadium. Grundvux rekryterar ett mycket stort antal invandrare. Ungefär hälften av deltagarna är kvinnor, 64% bland invandrarna och 34% bland svenskarna.

Särskilda kurser med inriktning på kvinnor och könsrollsproblem förekommer i folkhögskolornas kursutbud. I Göteborg finns Stiftelsen kvinno-folkhögskolan, som bl. a. anordnar byggkurser för arbetslösa kvinnor och också vänder sig till invandrarkvinnor. Regeringen har i 1985 års budgetproposition (prop. 1984/85: 100, bil. 10, s. 240) föreslagit att verksamheten skall bli en självständig folkhögskola från den 1 juli 1985.

Under budgetåret 1982/83 deltog över två miljoner personer i någon form av cirkelverksamhet anordnad av studieförbunden. Kvinnorna dominerar även inom folkbildningen, över 60% av cirkeldeltagarna är kvinnor.

2.8 Högskolan

Knappt en tredjedel av de elever som avslutat sin gymnasieutbildning fortsätter med högskolestudier. Kvinnorna är i dag i majoritet inom högskolan. På tio år har kvinnoandelen bland nyintagna studerande ökat från 40% till 60%. Ökningen beror framför allt på att utbildning till förskollärare och sjuksköterska numera ges inom högskolan. Allt fler kvinnor söker sig emellertid också till de längre högskoleutbildningarna. Där har antalet nyinskrivna kvinnor ökat med 24% sedan läsåret 1977/78, medan under samma period antalet män har minskat med 4%. Närmare 40% av de kvinnliga elever som antogs läsåret 1983/84 påbörjade studier inom undervisningssektorn, där totalt tre fjärdedelar av de studerande var kvinnor. På förskollärlinjen, som är högskolans största utbildningslinje vad avser studerandeantalet, var kvinnoandelen 93%.

Flertalet utbildningar inom vårdsektorn, med totalt 85% kvinnliga nybörjare, var också starkt kvinnodominerade. Enda undantaget var läkarutbildningen, med 55% manliga nybörjare. Andelen män inom de flesta vårdutbildningar har minskat under den senaste femårsperioden.

Kvinnodominans råder även inom kultursektorn, med drygt 60% kvinnliga elever, medan den s. k. AES-sektorn (administration, ekonomi, social) i stort sett har jämn könsfördelning.

En majoritet av de manliga eleverna inom högskolan studerar inom tekniksektorn. Inom denna sektor svarade kvinnor för ca 20% av de studerande läsåret 1982/83. Kvinnornas andel av de studerande ökar emellertid mest inom denna sektor i förhållande till andra sektorer. Det gäller t. ex. samtliga civilingenjörsutbildningar. Under den senaste tioårsperioden har antalet nyinskrivna kvinnor ökat med 110% jämfört med 18% för männen. Antalet nyinskrivna kvinnor har ökat från 26 läsåret 1973/74 till 2630 1983/84. Väg och vattenbyggnad- och kemiteknik är de civilingenjörsutbildningar där ökningen av kvinnoandelen varit mest framträdande.

Männens andel av dem som examineras från högskolan har sjunkit kraftigt. Läsåret 1982/83 togs två tredjedelar av alla examina ut av kvinnor. Detta beror inte enbart på att traditionella kvinnoutbildningar numera ryms inom högskolan. Det är också en följd av den betydande ökningen av kvinnoandelen inom en rad traditionellt mansdominerade utbildningar.

Trots att det totala antalet forskarstuderande har minskat under senare år har samtidigt antalet kvinnor bland de forskarstuderande ökat. Kvinnoandelen inom forskarutbildningen är dock påtagligt lägre än inom grundutbildningen. Även inom de utbildningar där kvinnorna dominerar grundutbildningen råder mansdominans på forskarutbildningsnivå. De kvinnliga doktoranderna är sällan heltidsstuderande och de avlägger examen i mindre utsträckning än männen.

Andelen flickor och kvinnor i tekniska utbildningar har således, som framgår av denna redovisning, ökat på senare år. Det bör emellertid påpekas att det är något fler kvinnor än män som avbryter sina studier även på högskolenivå bland dem som valt en otraditionell utbildning.

3 Förutsättningar för kvinnors förvärvsarbete

3.1 Betalt och obetalt arbete

Kvinnornas förutsättningar på arbetsmarknaden påverkas inte bara av deras utbildning och av förhållanden i arbetslivet utan också av barn- och familjeansvar eller av föreställningen om att få ett sådant ansvar i framtiden. De flesta unga kvinnor har barn eller tror att de kommer att skaffa barn, och 90% av alla kvinnor får också barn. Att vara eller inte vara förälder har inte minst ur ett arbetslivsperspektiv en annan innebörd för kvinnor än för män. Kvinnorna planerar i regel med utgångspunkt från att ett yrkesarbete skall gå att förena med föräldraansvar, medan män många gånger enbart ser till sina möjligheter och förutsättningar i arbetslivet. Att kombinera ett förvärvsarbete och ett dagligt barn- och familjeansvar inne-

bär för kvinnor betydligt oftare än för män en prioritering (eller tvång att prioritera) barn och familj på förvärvsarbetets bekostnad.

Mellan 25 och 35 års ålder deltar kvinnorna i arbetslivet i betydligt mindre utsträckning än tidigare och senare i livet. Mönstret är särskilt påtagligt för lågutbildade kvinnor medan kvinnor med högre utbildning inte gör förvärvsavbrott i samma utsträckning. De höga talen för kvinnornas förvärvsintensitet i dessa åldrar döljer nämligen det faktum att drygt 30% av kvinnorna med förskolebarn är frånvarande från arbete enligt AKU:s årsmedeltal år 1984. Frånvaron inkluderar föräldraledighet, sjukdom, studieledighet och semester, men även tjänstledighet för t. ex. vård av barn. Inom vissa avtalsområden finns möjlighet för sådan tjänstledighet tills barnet är tre år gammalt.

Hushållsarbete i hemmen utförs till allra största delen av kvinnor oavsett om de arbetar hel- eller deltid. En undersökning från konsumentverket visar att heltidsanställda gifta/samboende mödrar arbetar 74 timmar per vecka om man lägger samman tiden för förvärvsarbete med tiden för hemarbete. Motsvarande siffra för fäderna är 65 timmar. I barnfamiljer är fördelningen av hemarbetet mer ojämn än i familjer utan barn. Undersökningen visade vidare att småbarnsmödrar i genomsnitt förvärvsarbetar 24 timmar och arbetar hemma 38 timmar, medan småbarnsfäderna ägnade 41 timmar åt förvärvsarbete och 19 timmar åt hemarbete.

3.2 Föräldraförsäkring

Inom föräldraförsäkringen har regler införts i syfte att jämställa kvinnor och män i omsorgen om barnen. Föräldraförsäkringen, som ger föräldrarna möjlighet att inbördes fördela barnledigheten, infördes år 1974 och har sedan dess successivt byggts ut och reformerats. För närvarande omfattar föräldraförsäkringen dels föräldrapenning med sjukpenningbelopp under sex månader i anslutning till barns födelse, dels särskild föräldrapenning som betalas ut med sjukpenningbelopp i tre månader och ett s. k. garantibelopp om 48 kr. per dag i tre månader. Den särskilda föräldrapenningen är fördelad mellan föräldrarna. Möjlighet finns dock att överlåta dagar till den ena föräldern. Den särskilda föräldrapenningen kan tas ut t. o. m. det att barnet fyllt 8 år eller gått ut första skolåret. Ersättningen kan tas ut med helt, halvt eller fjärdedelsbelopp beroende på föräldrarnas arbetstid. Från den 1 januari 1986 får nyblivna föräldrar tillsammans rätt till 360 ersättningsdagar, varav 270 dagar med ersättningsbelopp motsvarande sjukpenningen och 90 dagar med en garantiersättning på 48 kr. per dag. Dagarna skall tas ut innan barnet fyllt fyra år.

För att underlätta för framför allt fäder att öka sitt uttag av föräldraledighet kommer från samma tidpunkt ersättning att utbetalas med sjukpenningens belopp oavsett den andra föräldrarnas sjukpenningförsäkring. Härigenom ges män i familjer, där modern t. ex. studerar, ekonomiska möjligheter att utnyttja föräldraförsäkringen.

Den rätt fäder har att vara hemma och vårda barnet under en del av dess första sex månader har utnyttjats i mycket begränsad omfattning. Däremot har närmare en tredjedel av alla ersättningsberättigade fäder vårdat barnet under en del av de ytterligare 180 dagar som ersätts av försäkringskassan. Dessa dagar är som tidigare nämnts fördelade mellan föräldrarna, men överlåtelse av hela eller delar av tiden kan göras genom anmälan till försäkringskassan. Denna möjlighet att överlåta ersättningsdagar utnyttjas i mycket stor utsträckning av männen, som endast tar ut knappt 10% av antalet ersatta dagar.

I prop. 1984/85: 78 om förbättringar inom föräldraförsäkringen, havandeskapspenningen och vissa regler inom sjukpenningförsäkringen uttalar chefen för socialdepartementet att inriktningen för föräldraförsäkringens ersättningsdagar bör vara att de – efter den första tiden efter barnets födelse – i princip skall tas ut lika av de båda föräldrarna. Vikten av en aktiv informationsverksamhet med denna inriktning understryks i detta sammanhang.

En betydligt jämnare fördelning mellan föräldrarna kan konstateras i utnyttjandet av föräldrapenningen för tillfällig vård av barn, från den 1 juli 1985 kallad tillfällig föräldrapenning. Tillfällig föräldrapenning skall kunna användas framför allt när barnet på grund av sjukdom inte kan vistas i den ordinarie tillsynsformen och en förälder därför måste stanna hemma. I de familjer där föräldrarna är gifta, och enligt nuvarande regelsystem därför ges samma rätt att utnyttja försäkringen, har omkring 30% av fäderna stannat hemma någon gång för vård av sjukt barn jämfört med ca 39% av mödrarna. De gifta kvinnorna stannade hemma i genomsnitt 6,4 dagar per år medan männen stannade hemma 5,0 dagar år 1983.

Under år 1983 utnyttjades föräldrapenningen för tillfällig vård av barn inte alls för 58% av barnen medan den utnyttjades under 20 dagar eller mer för något över 2% av barnen. Drygt 80% av alla ersättningstillfällen uppgick till högst tre dagar.

Inom föräldraförsäkringen finns sedan år 1980 en rättighet som endast tillkommer männen, nämligen möjligheten till tio dagars ledighet i samband med barns födelse. Denna rätt till ledighet användes under år 1983 av närmare 85% av alla fäder under i genomsnitt 8,5 dagar. Över hälften av alla fäder utnyttjade samtliga dagar.

Den totala frånvaron från arbete på grund av föräldraledighet uppgick år 1981 till ca 1,5% av antalet arbetade timmar. Som jämförelse kan nämnas att frånvaron från arbete enligt studieledighetslagen uppgick till 1,6% och sjukledigheten till 7,0%.

Enligt lagen (1978: 410) om rätt till ledighet för vård av barn ges föräldrar med barn under åtta år rätt till reducerad arbetstid till 3/4-dels tid i form av partiell tjänstledighet. Av samtliga deltidsanställda år 1981 var enligt en undersökning 6,4% partiellt tjänstlediga för vård av barn. I vilken utsträckning tjänstledigheten hade tillkommit med stöd av föräldraledighets-

lagen kan inte utläsas av undersökningen, inte heller hur den fördelades mellan kvinnor och män.

Som tidigare konstaterats förvärvsarbetar småbarnsfäder i högre utsträckning än andra män medan den övervägande delen småbarnsmödrar deltidsarbetar. Den vardagliga omsorg om barnen som tar sig uttryck i en längre tids föräldraledighet, förkortad arbetstid för vård av barn och barnomsorgsarbete i hemmet utförs alltså framför allt av kvinnor. Männens omsorg begränsas oftast till insatser i direkt samband med ett barns födelse samt uttag av dagar för vård av sjukt barn där konsekvenserna på arbetsplatsen inte är mer omfattande än vid en tids egen sjukdom.

Den övervägande delen småbarnsmödrar börjar förvärvsarbete igen efter föräldraledighetens slut. Totalt förvärvsarbetar 80% av alla kvinnor med barn under tre år och 85% av alla kvinnor med bara ett barn under tre år.

3.3 Barnomsorg

År 1975 träffades en överenskommelse mellan regeringen och Svenska kommunförbundet om en omfattande utbyggnad av barnomsorgen i daghem och fritidshem. Mot denna bakgrund fastställde riksdagen genom beslut våren 1976 att 100 000 nya daghemsplatser och 50 000 nya fritidshemsplatser skulle byggas under femårsperioden fram till år 1980. Ett statsbidragssystem utformades för att underlätta denna utbyggnad. Av de beslutade antalet platser hade två tredjedelar färdigställts vid planperiodens slut och under år 1985 kommer hela programmet att ha förverkligats.

Nära 270 000 förskolebarn hade plats i kommunala daghem och familjedaghem vid årsskiftet 1983/84. Detta svarade mot drygt hälften av de 530 000 förskolebarnen med förvärvsarbetande mödrar. Av de placerade barnen hade 161 000 daghemsplats. I fritidshem och familjedaghem fanns vidare 111 000 skolbarn, vilket motsvarade 25% av 7-10-åringarna.

Enligt kommunernas barnomsorgsplaner för åren 1983-1986 kommer det vid årsskiftet 1986/87 att finnas ca 196 000 barn inskrivna i daghem, 72 000 i fritidshem och 160 000 förskole- och skolbarn i kommunala familjedaghem.

Riksdagen antog hösten 1983 nya statsbidragsregler för barnomsorgen, vilka innebär att det från och med den 1 januari 1984 infördes ett statsbidrag per barn som är inskrivet i barnomsorgen i stället för som tidigare per beräknad plats i verksamheten. Bidraget är också relaterat till antalet anställda i daghem och fritidshem. Syftet med de nya reglerna är bl. a. att möjliggöra ett bättre utnyttjande av tillgängliga resurser och att begränsa den automatiska ökningen av statsbidragen utan att de pedagogiska och sociala målen åsidosätts.

Statens bidrag till den kommunala barnomsorgen beräknas för budgetåret 1985/86 uppgå till 7,4 miljarder kr. Kommunerna svarar sammanlagt

för ungefär lika mycket, medan föräldrarnas avgifter motsvarar ungefär 10 % av bruttokostnaderna.

SCB genomförde under 1982/83 en särskild undersökning om behovet av barnomsorg för förskolebarn i landets kommuner. Av undersökningen framgick att 88 000 nya platser efterfrågades under våren 1983 varav 60 000 i daghem, 27 000 i familjedaghem och 1 000 i annan form av kommunal barnomsorg. Av de 88 000 barn för vilka barnomsorg efterfrågades omedelbart var 52 000 hemma med en förälder medan för 26 000 barn omsorgen ordnades på annat sätt. För skolbarnen i åldrarna 7–10 år efterfrågades vid samma tillfälle 27 000 platser varav 24 000 i fritidshem och 3 000 i familjefritidshem.

Barnomsorgsundersökningen visade också att 65 % av förskolebarnen och 72 % av de yngre skolbarnen hade vårdnadshavare (moder eller ensamstående fader) som förvärvsarbetade 16 timmar eller mer per vecka, medan 43 % av förskolebarnen och 44 % av skolbarnen hade vårdnadshavare som arbetade mellan 16 och 34 timmar per vecka. Bara 22 % av förskolebarnen och 29 % av skolbarnen hade vårdnadshavare som arbetade heltid.

För 34 000 förskolebarn efterfrågades dessutom omsorg på obekvämt arbetstid, främst kvällar, tidiga morgnar och lördag och/eller söndag. Ungefär 5 000 barn behövde också omsorg natttid. För 13 000 yngre skolbarn behövdes omsorg på obekvämt arbetstid, främst kvällar.

I förhållande till alla barn som har föräldrar som arbetar på obekväma arbetstider visar denna efterfrågan liten omfattning. Många föräldrar ordnar sin barnomsorg genom att i större eller mindre utsträckning turas om med arbete och barnomsorg. Den tid hela familjen har tillsammans blir härigenom starkt begränsad.

Olika undersökningar har visat att daghemmen inte utnyttjas i lika stor utsträckning av alla typer av barnfamiljer. Barn till tjänstemän har i högre utsträckning kommunal barnomsorg, framför allt i daghemmen, än barn till arbetare. Arbetstider och ekonomi kan bidra till detta liksom geografiska förhållanden. Större tätorter har exempelvis en mer utbyggd barnomsorg i form av daghem än glesbygd.

3.4 Samhällsplanering, boende och kommunikationer

Av den vuxna befolkningen bor över hälften i mindre tätorter och på landsbygden. Enligt SCB:s undersökning av levnadsförhållanden (ULF 1982/83) hade 50 % av den vuxna befolkningen tillgång till kollektivtrafik inom gångavstånd från bostaden och med en turtäthet minst en gång i halvtimmen.

En tredjedel av befolkningen hade tillgång till livsmedelsaffär inom 250 meter och två tredjedelar inom 750 meter från bostaden. Drygt 40 % hade tillgång till postkontor inom 750 meter från bostaden.

Möjligheterna att bo och arbeta på samma ort har minskat under efterkrigstiden. Medan 90 % av de förvärvsarbetande arbetade på bostadsorten år 1950 var motsvarande andel 60 % år 1980.

1970-talet medförde en ökning av villaboendet på orter utan egna arbetsplatser och med många gånger dåligt serviceutbud. I kombination med den snabba ökningen av kvinnornas förvärvsfrekvens har detta medfört en ökning av arbetsresornas omfattning med 50 % mellan 1970 och 1980.

Kvinnor anses av tradition mer lokalt bundna vid bostadsorten än män vid val av arbetsplats. Kvinnors deltidsarbete och bristande tillgång till bil har angetts som förklaringar till detta liksom att kvinnorna svarar för merparten av hushålls- och omsorgsarbetet i familjen. ULF-undersökningen visade emellertid att även om kvinnor i något högre utsträckning än män har arbetsplatser i relativ närhet till bostaden skiljer sig tidsåtgången för arbetsresor inte åt mellan könen. Medan 55 % av kvinnorna och 45 % av männen arbetade inom tre kilometer från bostaden hade en fjärdedel av såväl män som kvinnor högst en kvarts resväg/gångväg till arbetet, medan 60 % av alla förvärvsarbetande använde upp till en halvtimme för att komma till arbetet.

En bebyggelseplanering som skapar underlag för god service och kollektivtrafiklösningar är av väsentlig betydelse både för kvinnornas möjligheter att förvärvsarbeta och för deras möjligheter att förena förvärvsarbete med familjeansvar. Medan närmare 90 % av männen hade körkort och 85 % hade tillgång till bil var 63 % av kvinnorna körkortsinnehavare och 76 % hade tillgång till bil i hushållet.

Enligt ULF-undersökningen uppgav 45 % av kvinnorna att de praktiskt taget aldrig kunde disponera hushållets bil medan motsvarande siffra för männen var 20 %. Av männen uppgav istället 75 % att de praktiskt taget alltid kunde disponera bilen jämfört med 40 % av kvinnorna. Skillnaderna mellan könen har emellertid minskat sedan en motsvarande undersökning gjordes år 1978.

I en rapport från sysselsättningsutredningen (SOU 1978: 57) Resor till arbetet, konstaterades att många människor, framför allt kvinnor, stod utanför arbetsmarknaden för att de saknade resmöjligheter till och från arbetet. Detta var speciellt vanligt på mindre orter i glesbygden. Kollektivtrafiken var där dåligt utbyggd och även dåligt anpassad till de tider som var aktuella för arbetsresor.

En specialstudie som gjordes i Lindesberg visade att en tredjedel av de kvinnor som aktivt sökte arbete vid arbetsförmedlingen uppgav sig ha svårigheter att ta sig till ett arbete. Svårigheterna accentueras många gånger av att kvinnorna på vägen mellan bostaden och arbetsplatsen måste lämna barn på t. ex. daghem.

Under perioden 1978–1983 har kraftiga förbättringar av kollektivtrafiken genomförts i hela landet och antalet kollektivresenärer till arbetet har ökat med 21 %.

REMISSAMMANSTÄLLNING

1 Remissinstanserna

Utredningens förslag har remissbehandlats. Remissinstanserna delar i huvudsak utredningens grundsyn på ny teknik och ansluter sig till utredningens analyser av hur arbetsmarknaden påverkas av datorisering.

Remissyttranden har kommit in från datainspektionen, försvarets materielverk, statens handikappråd, handikappinstitutet, televerket, universitets- och högskoleämbetet, skolöverstyrelsen (SÖ), forskningsrådsnämnden, arbetsmarknadsstyrelsen (AMS), arbetarskyddsstyrelsen, arbetarskyddsfonden, jämställdhetsombudsmannen (JämO), delegationen för jämställdhetsforskning (JÄMFO), statens industriverk, styrelsen för teknisk utveckling, Stiftelsen Samhällsföretag, expertgruppen för forskning om regional utveckling, statskontoret, riksrevisionsverket (RRV), statistiska centralbyrån, statens arbetsgivarverk, statens arbetsmarknadsnämnd (SAMN), statens institut för personaladministration och personalutbildning, statens arbetsmiljönämnd, datadelegationen, de regionala utvecklingsfonderna i Malmöhus, Värmlands, Västmanlands och Västerbottens län, länsstyrelserna i Östergötlands, Malmöhus, Värmlands, Västmanlands, Gävleborgs, Västernorrlands och Västerbottens län, Svenska kommunförbundet, Landstingsförbundet, Sveriges industriförbund, SHIO/Familjeföretagen, Svenska arbetsgivareföreningen (SAF), Centralorganisationen SACO/SR, Landsorganisationen i Sverige (LO), Tjänstemännens centralorganisation (TCO), Fredrika-Bremer-Förbundet, Kvinnors Bygghuset, Riksdatabörbundet samt Sýnskadades riksförbund.

Universitets- och högskoleämbetet har bifogat yttranden från universitetet i Stockholm, Uppsala, Lund, Göteborg, Linköping och Umeå, karolinska institutet, tekniska högskolan i Stockholm, Chalmers tekniska högskola och högskolan i Luleå. Länsstyrelsen i Gävleborgs län har bifogat yttrande från Sandvikens kommun. Länsstyrelsen i Västerbottens län har bifogat yttranden från universitetet i Umeå, Umeå kommun, Skellefteå kommun och Västerbottens Handelskammare.

2 Sammanställning av yttranden

En sammanställning av remissyttrandena över dataeffektutredningens förslag har upprättats inom arbetsmarknadsdepartementet. I det följande redovisas remissinstansernas synpunkter på utredningens förslag om ett åtgärdsprogram för kvinnor i samband med datorisering.

Av remissinstanserna tillstyrker styrelsen för teknisk utveckling, statens arbetsgivarverk, datadelegationen, arbetarskyddsfonden, länsstyrelsen i Västerbottens län, utvecklingsfonden i Västerbottens län, riksdataförbundet, handikappinstitutet, Sveriges industriförbund samt SHIO-Familjeförbundet utredningens förslag till insatser för kvinnor utan att närmare kommentera utredningens förslag.

RRV påpekar att kvinnorna utgör en stor andel av de yrkesutövare som befinner sig i en riskzon i samband med datorisering. Alla program som syftar till att överbrygga de negativa följderna i detta avseende och underlätta införandet av ny teknik bör därför i stor utsträckning inriktas på kvinnor. Ett åtgärdsprogram för kvinnor bör ses som en integrerad del i de regionala utvecklingsprogrammen. RRV kan däremot inte se några skäl att bygga upp särskilda arbetsgrupper i syfte att speciellt bevaka kvinnornas ställning.

SÖ framhåller att programmet inte får utformas på sådant sätt att datorarbete framstår som särskilt svårt just för kvinnor och så att intrycket blir att kvinnor borde arbeta med datorer på annat sätt än männen. Med en sådan utgångspunkt tillstyrker SÖ förslaget.

SCB beklagar att dataeffektutredningen inte föreslagit en mycket kraftigare satsning vad gäller datoriseringens effekter för kvinnor.

AMS menar att det är angeläget att bygga ut och utveckla åtgärder av det här slaget. De bör dock i största möjliga mån knytas till existerande instrument och institutioner.

JämO instämmer i förslaget att särskilda medel behövs för jämställdhetsåtgärder. Detta får dock inte innebära att kvinnorna inte i samma utsträckning som män får del av de resurser som avsätts för generella åtgärder. Vidare vill JämO starkt betona nödvändigheten av att kvinnorna som tekniker och som initierade lekmän och tjänstemän ges möjlighet att delta i styrningen och utformningen av åtgärder i samband med den tekniska utvecklingen.

Länsstyrelsen i Malmöhus län bedömer programmet som synnerligen angeläget, men anser att de föreslagna medlen för satsningen förefaller lågt beräknade med tanke på målgruppens storlek.

Utvecklingsfonden i Malmöhus län framför att en alltför elementär datakurs vid exempelvis en datastuga kan leda till att den tidigare sekreterarrollen endast ersätts med en lika rutinbetonad dataoperatörsroll. Det är därför viktigt att sådana kurser har till mål att öka kvinnors intresse för datateknik.

TCO tillstyrker förslaget och menar att programmet kan komma att få särskild betydelse för kvinnor på kontoren med kort utbildning. I sammanhanget vill TCO också uppmärksamma de deltidsarbetande, som ofta hittills fått en mycket liten del av fortbildningsinsatserna. TCO anser vidare att inom ramen för åtgärdsprogrammet bör en erfarenhetsbank byggas upp och informationskanaler skapas för att sprida erfarenheterna.

SAF tillstyrker förslaget men anser att den projektgrupp som föreslås formulera och genomföra åtgärdsprogrammet är underrepresenterad vad gäller arbetsgivarsidan. SAF betonar särskilt vikten av att satsa på kvinnliga teknicklärare som kan tjäna som förebilder. Också syo-funktionärer och förskollärare anges som viktiga grupper.

Televerket understryker vikten av ett fortsatt aktivt jämställdhetsarbete. Verket pekar också på egna positiva erfarenheter av utbildning m. m. för kvinnor inom dataområdet.

JÄMFO anser utredningens förslag vara väl motiverat och angeläget. Samtidigt vill delegationen framhålla de utomordentliga svårigheter som ligger i att förutsäga den framtida utvecklingen på arbetsmarknaden och inom vilka områden framtidens arbetstillfällen kommer att finnas. Vidare anser JÄMFO att delförslaget om forskning är mycket angeläget, men finansieringsansvaret kan inte, som dataeffektutredningen föreslår, bäras av JÄMFO. JÄMFO understryker emellertid att delegationen på olika sätt avser stödja utvecklingen av forskningen inom området.

Fredrika-Bremer-Förbundet ansluter sig till utredningens förslag, men varnar för risken att speciella satsningar på kvinnor kan leda till att man uppfattar sådana satsningar som i första hand männens angelägenhet. Beträffande vidare- och fortbildningsinsatser framför förbundet att deltidsarbetande inte får glömmas bort. Vad gäller opartisk information om ny teknik framhåller förbundet vikten av att den också riktas till de unga flickorna i skolan.

LO vill understryka behovet av särskilda åtgärder för kvinnor i samband med datorisering och stöder DEU:s förslag. Samtidigt påpekar LO att flickornas linje- och yrkesval måste breddas och särskilda insatser göras för att ge dem kunskap om datatekniken redan på grundskolenivå om effektiva förändringar skall kunna åstadkommas.

Sveriges arbetsledareförbund anser att åtgärdsprogrammet bör innehålla utbildning i tekniska ämnen för datorstyrd produktion och även utbildning i ledarskap. Detta kan ske med stöd av jämställdhetsavtalet.

Svenska kommunförbundet menar att även kommunförbundet och landstingsförbundet bör ta del i arbetet med programmet, bl. a. mot bakgrund av att en stor del av kvinnorna arbetar inom kommuner och landsting. Landstingsförbundet anser att programmet är angeläget, men påpekar att även de offentliga arbetsgivarna bör få medverka i utformningen av ett sådant program.

SAMN anser att särskilda medel bör avsättas för genomförande av åtgärdsprogrammet i större utsträckning än vad som föreslås.

SACO/SR framhåller att datoriseringen kommer att beröra alla och anför betänkligheter mot att lyfta fram kvinnorna som en grupp med särskilda behov, eftersom detta kan ge en felaktig föreställning om datoriseringens effekter. Däremot anser SACO/SR det vara relevant att sätta in speciella åtgärder för att stödja utsatta yrkesgrupper. Kvinnor är verksamma inom många sådana yrkesgrupper.

INNEHÅLL

Propositionen	1
Propositionens huvudsakliga innehåll	1
Utdrag ur protokoll vid regeringens sammanträde den 28 februari 1985	2
1 Inledning	2
2 10-miljonerskampanjen och dataeffektutredningen	4
2.1 10-miljonerskampanjen	4
2.2 Dataeffektutredningen	7
3 Föredragandens överväganden	8
3.1 Allmänna utgångspunkter	8
3.2 Åtgärdsprogram	10
4 Hemställan	21
5 Beslut	21
Bilaga 1 Kvinnors villkor i arbetslivet	22
Bilaga 2 Sammanställning av remissyttrande över dataeffektutredningens betänkande.	48

